

RAPPORT

2019

SYSTEMATISK KARTLEGGINGSOVERSIKT

Opplærings- og
informasjonstiltak for
barn og unge for å
forebygge og avdekke
vold, overgrep og
krenkelser

Utgitt av	Folkehelseinstituttet
Tittel	Opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser: en systematisk kartleggingsoversikt
English title	Training- and information interventions for children and youth to prevent and uncover violence, abuse and offense: a systematic mapping review
Ansvarlig	Camilla Stoltenberg, direktør
Forfattere	Nora Blaasvær, prosjektleder, forsker, Folkehelseinstituttet Nikita Baiju, forsker, Universitetet i Tromsø
ISBN	978-82-8082-989-4
Publikasjonstype	Systematisk kartleggingsoversikt
Antall sider	52 (73 inklusiv vedlegg)
Oppdragsgiver	Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir)
Emneord(MeSH)	Child Abuse, Dating Violence, Domestic Violence, Sexual Abuse
Sitering	Blaasvær N, Baiju N. Opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser: en systematisk kartleggingsoversikt. Rapport – 2019. Oslo: Folkehelseinstituttet, 2019.

Innhold

Innhold

INNHold	2
HOVEDBUDSKAP	5
SAMMENDRAG	6
Innledning	6
Metode	6
Resultat	7
Diskusjon	8
Konklusjon	8
KEY MESSAGES	9
EXECUTIVE SUMMARY (ENGLISH)	10
Background	10
Objective	10
Method	10
Results	10
Discussion	12
Conclusion	12
FORORD	13
INNLEDNING	14
Forekomst av vold og overgrep mot barn og unge i Norge	14
Barn og unge begår også overgrep og krenkelser	14
Skadevirkningene av å oppleve vold, overgrep og alvorlige krenkelser	14
Opplæring av barn og unge om voldsrelaterte tema	15
Bufdirs mandat	15
Allerede foreliggende oppsummering	15
Ytterligere behov for oppsummert forskning	16
METODE	17
Hva er en systematisk kartleggingsoversikt?	17

Inklusjonskriterier	18
Eksklusjonskriterier	19
Litteratursøking	19
Artikkelutvelging	20
Dataekstraksjon	20
Sortering og oppsummering av data	21
RESULTATER	22
Resultater av litteratursøket	22
Beskrivelse av inkluderte studier	23
Bibliografisk informasjon	23
Studiedesign	23
Hvor studiene er utført	23
Beskrivelse av studier fra vestlige land	24
Oversikt over de europeiske studiene	24
Oversikt over de australske og canadiske studiene	26
Oversikt over de amerikanske studiene	27
Presentasjon av populasjonene i studiene	29
Presentasjon av tiltakene i studiene	30
Avklaringer vedrørende presentasjon av tiltakene i studiene	30
Karakteristika ved tiltakene	31
Tiltakenes tema (the what)	32
Tiltakenes form og metoder (the how)	32
Beskrivelse av hvem som gir tiltaket (the who)	33
Presentasjon av tiltakene i henhold til land studiene er utført i	33
Presentasjon av kontrollgruppene i studiene som undersøkte effekt	36
Presentasjon av utfallsmålene i studiene som undersøkte effekt	36
Presentasjon av resultatene i studiene som undersøkte effekt	37
Resultatene kort oppsummert	38
Resultater angående kunnskaper og ferdigheter	38
Resultater angående holdninger	39
Resultater angående atferd/opplevelser	39
Resultater angående avsløring av overgrep/be om hjelp	40
Presentasjon av funn fra studiene som undersøkte erfaringer	40
DISKUSJON	43
Hovedfunn	43
Kvaliteten på forskningsresultatene	45
Begrensninger med denne kartleggingen	46
Overensstemmelse med andre oversikter	46
Kunnskapshull	46

KONKLUSJON	47
REFERANSER	48
VEDLEGG	53
Vedlegg 1: Ordliste	53
Vedlegg 2: Søkestrategi	54
Vedlegg 3: Ekskluderte studier	65
Vedlegg 4: Liste over studier av indikerte/selektive tiltak	71
Vedlegg 5: Liste over pågående studier	72

Hovedbudskap

Område for helsetjenester i Folkehelseinstituttet fikk i oppdrag av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet å utføre en kartlegging av empiriske studier som har undersøkt effekten av og erfaringer med opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser mot barn og unge.

Metode

Vi utførte en systematisk kartleggingsoversikt. En bibliotekar søkte i mai 2018 i ulike databaser etter empiriske studier publisert i perioden 2000-2018. To forskere gikk uavhengig av hverandre gjennom identifiserte referanser fra søket. Vi trakk ut deskriptive data fra studiene, sammenfattet og presenterte disse dataene og utførte beskrivende analyser.

Resultater

Vi inkluderte 65 studier. Halvparten av disse (49 %) var randomiserte, kontrollerte studier, 43 % var kontrollerte før-etter-studier og 8 % var kvalitative studier eller presenterte kvalitative data. De fleste av studiene (79 %) var utført i vestlige land, men vi identifiserte ingen studier fra Norge eller andre nordiske land. Flest studier (48 %) var utført i USA, mens 17 % av studiene var utført i europeiske land. De fleste (80 %) av tiltakene var skolebaserte tiltak.

Vi kategoriserte tiltakene som var undersøkt i studiene i fire overordnede kategorier etter hvorvidt de omhandlet: 1) vold, overgrep og krenkelser generelt 2) seksuelle overgrep spesielt 3) vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner 4) vold og krenkelser i kjæreste/date-relasjoner spesielt.

Det var fem kategorier utfall: 1) kunnskaper, 2) ferdigheter, 3) holdninger, 4) atferd/opplevelser, 5) forteller om overgrep/ber om hjelp. For utfallskategoriene 1, 2 og 5 fant studiene nesten utelukkende positive effekter av tiltakene. For utfallskategoriene 3 og 4 fant studiene blandede resultater. Ingen av studiene fant negative effekter av tiltakene som ble undersøkt.

Tittel:

Opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser

Publikasjonstype:

Systematisk kartleggingsoversikt

En kartleggingsoversikt kartlegger og kategoriserer eksisterende forskning på et tematisk område og identifiserer forskningshull som kan lede til videre forskning

Svarer ikke på alt:

Vi har trukket ut data fra inkluderte studier, sammenstilt og presentert disse narrativt i tekst og tabeller. Vi har ikke foretatt noen statistiske analyser. Vi har ikke kvalitetsvurdert inkluderte studier, og heller ikke gjort GRADE-vurderinger.

Hvem står bak denne publikasjonen?

Folkehelseinstituttet har gjennomført oppdraget etter forespørsel fra Barne-, ungdoms og familiedirektoratet (Bufdir)

Når ble litteratursøket utført?

Søk etter studier ble avsluttet Mai 2018.

Sammendrag

Innledning

Mange barn som vokser opp med vold, overgrep og krenkelser i hjemmet kjenner ingen annen virkelighet. De vet ofte ikke at det de erfarer ikke er greit, og har dermed ikke kunnskapen de behøver for å be om hjelp. For eldre barn og ungdommer kan det være vanskelig å vite hvor grensene for hva som er overgrep går. Forskning viser at barn og ungdom som blir utsatt for vold og seksuelle overgrep har økt risiko for et bredt spekter av psykiske og somatiske problemer og lidelser.

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) er et forvaltningsorgan underlagt Barne- og likestillingsdepartementet (BLD), og har ansvar for områdene oppvekst, barnevern, familievern, adopsjon, likestilling og ikke-diskriminering og vold og overgrep i nære relasjoner. Bufdir har fått i oppdrag å lede et nettverk som skal utarbeide en tverrsektoriell plan for informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep på nett (tiltak 23b i regjeringens tiltaksplan for å bekjempe vold og overgrep mot barn). Hensikten er blant annet å sikre at barn og unge får den kunnskapen de trenger om vold, seksualitet, grensesetting, lovverk og hjelpeapparat mm. En slik plan bør inneholde forslag til offentlige tiltak, og disse bør være basert på et solid kunnskapsgrunnlag.

Bufdir har bedt Folkehelseinstituttet om å kartlegge studier som har undersøkt effekt av og erfaring med opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser mot barn og unge.

Metode

Vi utførte en kartleggingsoversikt i henhold til internasjonale standarder. Vi benyttet det metodiske rammeverket beskrevet av Arksey og O'Malley. Vi avklarte med oppdragsgiver (Bufdir) på forhånd kriterier for hva slags studier som skulle inkluderes i oversikten.

Vi inkluderte studier publisert mellom 2000 og 2018 som hadde undersøkt effekt av opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge. Vi inkluderte studier som hadde en kontrollgruppe og før- og etter-målinger, dvs. var designet for å kunne besvare denne typen forskningsspørsmål. I tillegg inkluderte vi kvalitative studier som hadde undersøkt barn og unges erfaringer med slike tiltak.

For å identifisere relevante studier søkte vi i ni litteraturdatabaser som fanger opp publiserte studier innenfor psykologi, medisin, pedagogikk og samfunnsvitenskap. To

forskere gikk uavhengig av hverandre gjennom identifiserte referanser og vurderte disse i henhold til kriteriene for inklusjon. En forsker hentet ut relevante data fra studiene og en annen sjekket at alle data var korrekte. Vi presenterte data fra studiene i tekst og tabeller og utførte beskrivende analyser av resultater.

Resultat

Vi inkluderte 65 studier som hadde undersøkt effekten eller erfaringer med opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser. Dobbel så mange av studiene var publisert det siste tiåret sammenlignet med tiåret før. 49 % av disse var randomiserte, kontrollerte studier. 43 % var kontrollerte før-etter-studier. Kun 8 % av studiene var kvalitative studier eller presenterte kvalitative data. 79 % av studiene var utført i vestlige land, men vi identifiserte ingen studier fra Norge eller andre nordiske land. Flest studier var utført i USA (48 %), mens 17 % av studiene var utført i Europeiske land og 12 % var utført i Canada.

Beskrivelse av tiltakene

Vi kategoriserte tiltakene som var undersøkt i studiene i fire overordnede kategorier. 1) Tiltak som omhandlet vold, overgrep og krenkelser generelt var undersøkt i 25 % av studiene. 2) Tiltak som omhandlet seksuelle overgrep spesielt var undersøkt i 18 % av studiene. 3) Tiltak som omhandlet vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner generelt var undersøkt i 22% av studiene. 4) Tiltak som omhandlet vold og krenkelser i kjæreste/date-relasjoner spesielt var undersøkt i 35% av studiene.

De fleste tiltakene i studiene var skolebaserte tiltak (80 %). Kun 6 % hadde undersøkt tiltak gitt i barnehage. 14 % av studiene hadde undersøkt andre typer tiltak, som data-spill, mediekampanjer eller «coaching». 31 % av tiltakene var lange tiltak (varighet 10 timer eller mer), 35 % var middels lange tiltak (+/- 5 timer), mens 22 % var korte tiltak (1-2 timer). I 12 % av studiene var det uklart hvor lange tiltakene var. De fleste tiltakene var gitt av en utenfra skolen som var ekspert i å gi akkurat det tiltaket (65 %). 12 % av tiltakene var gitt av en lærer, 6 % av tiltakene var gitt av ungdom/likepersoner, mens i 17 % av studiene var det en kombinasjon av for eksempel lærer og eksperter utenfra som gav tiltaket.

Ulike utfall

Vi kategoriserte de relevante utfallene i studiene i fem kategorier: 1) kunnskaper, 2) ferdigheter, 3) holdninger, 4) atferd/opplevelser, 5) forteller om overgrep/ber om hjelp.

Resultatene fra studiene

Resultatene fra studiene viste at for utfall knyttet til utfallskategoriene «kunnskap» og «ferdigheter» hos barna fant man positive resultater i så å si alle studiene som hadde undersøkt disse utfallene. Barna som hadde mottatt tiltak hadde bedre kunnskaper om vold, overgrep og krenkelser – samt kunnskaper om rettigheter og hjelpeapparat – enn barna som ikke hadde mottatt tiltak. De hadde også bedre ferdigheter i å mestre utfordrende situasjoner og relasjoner. Studiene fant positive resultater uavhengig av tiltakenes innhold, form og lengde – og uavhengig av hvem som leverte tiltaket.

For utfall knyttet til kategoriene «holdninger» og «atferd/opplevelser» viste studiene mer blandede resultater. Flere studier fant positive effekter av tiltakene, men spesielt for utfall knyttet til «atferd/opplevelser» fant man i flere studier ikke en effekt av tiltakene. Tiltak som var lange eller middels lange viste bedre effekt på disse utfallsmålene enn korte tiltak.

For utfall knyttet til kategorien «forteller om overgrep/ber om hjelp» fant studiene som hadde undersøkt dette utfallsmålet positive resultater. Barna som mottok tiltak åpnet seg og fortalte om overgrep i større grad enn barna som ikke mottok tiltak. De som mottok tiltak gitt av ungdom («peers») åpnet seg i størst grad. Tiltakene var middels lange.

Ingen av studiene fant negative effekter av tiltakene som ble undersøkt.

Diskusjon

Omfanget av robust forskning som undersøker effekt av tiltak for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser mot barn ser ut til å øke. Det er en dobling av randomiserte, kontrollerte studier (RCT) og kontrollerte før-etter-studier (CBA) det siste tiåret sammenlignet med tiåret før. En overvekt av denne typen studier er utført i USA. Antall kvalitative studier som undersøker barns erfaringer med slike tiltak ser ut til å være svært få. Det ser ikke ut til å foreligge studier i Norge eller i andre nordiske land som med et robust design (RCT og CBA) har undersøkt effekt av slike tiltak, ei heller kvalitative studier.

De fleste tiltakene som er undersøkt er skolebaserte tiltak. Det ser ut som om mange tiltak lykkes i å gi barn og unge bedre kunnskaper om voldsrelaterte tema, men at det er noe mer krevende å påvirke barn og unges holdninger og atferd. Lengre, mer omfattende tiltak så ut til å vise bedre effekt for disse utfallsmålene enn kortere tiltak. I tillegg er det funn som tyder på at spesielt atferd hos barn og unge tar lenger tid å endre enn for eksempel kunnskap. I en av de inkluderte studiene ble resultatene knyttet til utfallskategorien atferd/opplevelser signifikant positive først ved andre oppfølgingsmåling. Det kan tenkes at flere av studiene har hatt for kort oppfølgingstid til å måle effekten av tiltaket på utfall knyttet til barna og ungdommenes atferd/opplevelser.

Konklusjon

Robust forskning som undersøker effekt av tiltak for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser mot barn ser ut til å ha økende fokus. Men det mangler studier fra Norge og andre nordiske land. Det er også publisert få studier som har undersøkt barn og unges erfaringer med slike tiltak. Det meste av forskningen på feltet har undersøkt effekten av skolebaserte tiltak, og finner positive resultater for mange av utfallsmålene som undersøkes. Få studier har undersøkt tiltak rettet mot de aller minste barna.

Key messages

The Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs (Bufdir) commissioned the Norwegian Institute of Public Health to map out both quantitative and qualitative evidence on interventions for children and youth to prevent and uncover violence, abuse and offence against children and youth.

Methods

In May 2018, a research librarian searched in major databases for empirical research published between 2000 and 2018. Two independent researchers screened all retrieved records, and included studies based on pre defined criteria. We extracted data from the included studies, collated the data and performed descriptive analyses.

Results

We included 65 studies. Half of these (49%) were randomized controlled trials, 43% were controlled before-after studies, and 8% were qualitative studies or had qualitative data. Most of the studies (79%) were conducted in western countries, but we did not identify any studies from Norway or other Nordic countries. Most studies (48%) were conducted in the United States, while 17% of studies were conducted in European countries. Most of the interventions (80%) were school-based.

We categorized the topics of the interventions into four categories: 1) violence, abuse and offenses in general 2) sexual abuse in particular 3) violence and offense in peer relations in general 4) violence and offense in love/date relationships in particular.

There were five categories of outcomes: 1) knowledge, 2) skills, 3) attitudes, 4) behavior/ experiences, 5) disclosure/ask for help. For outcome categories 1, 2 and 5, the studies reported almost exclusively positive effects of the interventions. For outcome categories 3 and 4, the studies reported mixed results. None of the studies identified any negative effects of the assessed interventions.

Title:

Training- and information interventions for children and youth to prevent and uncover violence, abuse and offense: a systematic mapping review

Type of publication:

Systematic mapping review

A systematic mapping review maps out and categorizes existing research on a topic, identifying research gaps that can guide future research.

Doesn't answer everything:

No quality appraisal of included studies
No statistical synthesis of the results

Publisher:

Norwegian Institute of Public Health

Updated:

Last search for studies:
May, 2018.

Executive summary (English)

Background

Many children who grow up with violence, abuse and offence in the home know no other reality. They often do not know that what they experience is not okay, and thus do not have the knowledge they need to ask for help. For older children and adolescents, it can be difficult to know where the limits of what is abusive are. Research shows that children and adolescents exposed to violence and sexual abuse are at increased risk for a wide range of mental and somatic problems and disorders.

Objective

The Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs (Bufdir) commissioned the Norwegian Institute of Public Health to map out both quantitative and qualitative evidence on interventions for children and youth to prevent and uncover violence, abuse and offence against children and youth.

Method

We performed a systematic mapping review according to international standards. We used the methodological framework described by Arksey and O'Malley. We clarified with the commissioner (Bufdir) the criteria for what kind of studies should be included in the review.

We included studies published between 2000 and 2018 that had investigated the effect of training and information interventions for children and adolescents. We included studies with a control group and pre-post measures; that is, studies designed to answer this type of research question. In addition, we included qualitative studies that had examined children and adolescents' experiences with such interventions.

In order to identify relevant studies, we searched nine literature databases. Two investigators independently identified references and evaluated these according to the criteria for inclusion. One researcher extracted relevant data from the studies and another checked that all data were correct. We presented data from the studies in text and tables and performed descriptive analyzes of results.

Results

We included 65 studies that had investigated the effects or experiences of education and information measures for children and adolescents to prevent and detect violence,

abuse and offense. Twice as many of the studies were published over the past decade compared to the decade before. 49% of these were randomized controlled trials. 43% were controlled before-after studies. Only 8% of the studies were qualitative studies or presented qualitative data. 79% of the studies were conducted in western countries, but we did not identify any studies from Norway or other Nordic countries. Most studies were conducted in the United States (48%), while 17% of studies were conducted in European countries and 12% were conducted in Canada.

Description of the interventions

We categorized the topics of the interventions into four categories. 1) Violence, abuse and offenses in general were investigated in 25% of the studies. 2) Sexual abuse in particular was examined in 18% of the studies. 3) Violence and offenses in peer relations in general were the topics in 22% of the studies. 4) Violence and offense in love/ date relationships in particular were covered in 35% of the studies.

Most of the interventions in the studies were school-based interventions (80%). Only 6% had investigated interventions given in kindergartens. 14% of the studies had investigated other types of interventions, such as computer games, media campaigns or "coaching". 31% of the interventions were long interventions (duration of 10 hours or more), 35% were medium-term interventions (+/- 5 hours), while 22% were short-term interventions (1-2 hours). Most of the interventions were provided by a person from outside school who was an expert in providing that specific intervention (65%). 12% of the interventions were given by a teacher and 6% of the interventions were given by youths/ peers.

Types of outcomes

We categorized the relevant outcomes in the studies in five categories: 1) knowledge, 2) skills, 3) attitudes, 4) behavior/experiences, 5) disclosure/asking for help.

Study results

The results of the studies showed that for outcomes related to the categories "knowledge" and "skills", positive results were found in virtually all the studies that had investigated these outcomes. The children who had received interventions had more knowledge about violence, abuse and offense, as well as knowledge about rights and support services, compared to the children who had not received an intervention. They also had better skills in mastering challenging situations and relationships. The studies found positive results regardless of the content, form and length of the intervention, and regardless of who delivered the intervention.

For outcomes related to the categories "attitudes" and "behaviors/experiences" the results were mixed. Several studies found positive effects of the interventions, but especially for outcomes related to "behaviors/experiences", several studies did not find an effect of the intervention. Interventions that were long or medium-long showed a better effect on these outcomes than short-term interventions.

None of the studies identified any negative effects of the assessed interventions.

Discussion

Robust research that examines the effects of interventions to prevent and detect violence, abuse and offense against children appears to be increasing. There is a doubling of effectiveness studies (RCTs and CBAs) over the last decade compared to the decade before. An overweight of this type of study is conducted in the United States. The number of qualitative studies that investigate children's experiences with such interventions seems to be very few. There appears to be no studies from Norway or another Nordic country that have investigated the effects of such interventions, using a robust design (RCT or CBA), nor studies on children's experiences with such interventions.

Most of the interventions examined in the included studies are school-based interventions. It seems many interventions succeed in giving children and young people better knowledge of violence-related issues, but that it is somewhat more challenging to influence the attitudes and behavior of children and young people. Longer, more extensive interventions showed a better effect for these outcomes than shorter interventions. In addition, there are findings that indicate that behavior in children and adolescents takes longer to change than, for example, knowledge. In one of the included studies, the results related to the outcome category "behavior/experiences" were significantly positive first at the second follow-up measurements. It is conceivable that several of the studies had too short follow-up time to measure the effect of the interventions on outcomes related to the children and the youth's behavior/experiences.

Conclusion

The amount of robust research that investigates the effects of interventions to prevent and detect violence, abuse and offense against children appears to be increasing. But there is a lack of studies from Norway and other Nordic countries. Few studies have investigated children's experiences with such interventions. Most of the research in the field has investigated the effect of school-based interventions, and finds positive results for many of the outcomes investigated. Few studies have investigated interventions for the youngest children.

Forord

Område for helsetjenester i Folkehelseinstituttet har på forespørsel fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) utført en systematisk kartleggingsoversikt over studier som har sett på effekten av og erfaringer med opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser.

Bidragstere

Prosjektgruppen har bestått av:

Prosjektleder: Nora Blaasvær, Folkehelseinstituttet.

Prosjektmedarbeidere: Nikita Baiju, forsker, Universitetet i Tromsø, og Lien Nguyen, bibliotekar, Folkehelseinstituttet.

Folkehelseinstituttet tar det fulle ansvaret for synspunktene som er uttrykt i rapporten.

Kåre B. Hagen
Fagdirektør

Rigmor C Berg
Avdelingsdirektør

Nora Blaasvær
Prosjektleder

Innledning

Mange barn som vokser opp med vold, overgrep og krenkelser i hjemmet kjenner ingen annen virkelighet. De vet ofte ikke at det de erfarer ikke er greit, og har dermed ikke kunnskapen de behøver for å be om hjelp. For eldre barn og ungdommer kan det være vanskelig å vite hvor grensene for hva som er overgrep går.¹

Forekomst av vold og overgrep mot barn og unge i Norge

Over 20 % av ungdom i Norge rapporterte i en undersøkelse utført av Mossige og Stefansen i 2016 (1) å ha blitt utsatt for mindre alvorlig fysisk vold fra minst en av sine foreldre i løpet av oppveksten. Seks prosent rapporterte å ha blitt utsatt for alvorlig fysisk vold. Like mange gutter som jenter ble utsatt for denne typen voldsutøvelse. Innvandrerbakgrunn fra ikke-vestlige land, dårlig familieøkonomi og rusproblematikk hos foreldrene forhøyret risikoen for å være utsatt for denne typen vold (1).

Mer enn 1 av 5 norske kvinner oppga i en undersøkelse utført av Thorsen og Hjemdal i 2014 (2) å ha blitt utsatt for en form for seksuelle overgrep før fylte 18 år. Nesten 1 av 10 menn rapporterte i den samme studien å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep i barndommen (2).

Barn og unge begår også overgrep og krenkelser

Også barn og unge begår overgrep mot andre barn og unge, som seksuelle overgrep og krenkelser, vold og mobbing. Elevundersøkelsen fra 2017 viste at 6,6 % av norske elever opplever mobbing to til tre ganger i måneden eller oftere. Disse tallene inneholder både fysiske og psykiske krenkelser (3). I en svensk studie fremkom det at sirka 30 % av seksuelle overgrep mot barn og unge utføres av andre barn og unge, og om lag halvparten av voksne overgripere fortalte at de begikk sitt første overgrep som barn eller tenåring (4).

Skadevirkningene av å oppleve vold, overgrep og alvorlige krenkelser

Studier viser at barn som blir utsatt for vold og seksuelle overgrep har økt risiko for et bredt spekter av psykiske og somatiske problemer og lidelser, for eksempel seksuelle

¹ Deler av innledningen er hentet fra oppdragsdokumentet fra Bufdir

problemer, angstlidelser, depresjon, posttraumatisk stresslidelse, spiseforstyrrelser, selvmord og selvmordsforsøk (2;5;6). Voksne som har opplevd vold i hjemmet som barn utsetter også oftere andre for vold sammenlignet med voksne som ikke har familievoldserfaringer. De uttrykker også oftere at det er berettiget å bruke vold i nære relasjoner (6).

Opplæring av barn og unge om voldsrelaterte tema

Både hjemme, på skolen, på internett og sammen med venner eller voksne utenfor familien skal barn og unge manøvrere og ta ansvar for seg selv og andre rundt seg. Dette trenger de hjelp til å lære hvordan de kan gjøre, både gjennom å identifisere hva som er greit og ikke, og lære hvordan man kan sette grenser. De trenger også å lære at de kan og bør si ifra om vold, overgrep og krenkelser og at de kan få hjelp.

Bufdirs mandat

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) er et forvaltningsorgan underlagt Barne- og likestillingsdepartementet (BLD), og har ansvar for områdene oppvekst, barnevern, familievern, adopsjon, likestilling og ikke-diskriminering og vold og overgrep i nære relasjoner. Bufdir har utarbeidet opplæringsressursen "Jeg vet" (jegvet.no) som skal sikre alle barn og unge likeverdig opplæring om vold, mobbing og livsmestring i barnehage og skole jf. Rammepplan for barnehage og nytt læreplanverk med virkning fra 2020. Bufdir har også i oppdrag å lede et nettverk som skal utarbeide en tverrsektoriell plan for informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep på nett (tiltak 23b i regjeringens tiltaksplan for å bekjempe vold og overgrep mot barn). Hensikten er blant annet å sikre at barn og unge får den kunnskapen de trenger om vold, seksualitet, grensesetting, lovverk og hjelpeapparat mm. En slik plan bør inneholde forslag til offentlige tiltak, og disse bør være basert på et solid kunnskapsgrunnlag.

Allerede foreliggende oppsummering

På oppdrag fra Bufdir publiserte FHI i 2017 rapporten «Forskning om effekt av opplærings- og informasjonstiltak om vold og seksuelle overgrep for barn og unge: Systematisk litteratursøk med sortering» (7). Her så forskerne etter litteraturoversikter som oppsummerte primærstudier om denne typen tiltak. Forskerne fant 18 oversikter, hvorav tre av disse var systematiske oversikter. To av de systematiske oversiktene inkluderte studier som omhandlet skolebaserte tiltak der tema for tiltakene var vold og seksuelle overgrep. Den tredje oversikten inkluderte studier som så på skolebaserte tiltak der tema for tiltakene var vold i kjæreste/date-relasjoner.

Rapporten fra 2017 konkluderte med at tiltakene så ut til å ha hatt en positiv virkning, sammenlignet med å ikke motta noe tiltak (kontrollgruppene i studiene fikk ingen aktive tiltak). De tre systematiske oversiktene konkluderte med at tiltakene førte til:

- økte kunnskaper om forebygging av seksuelle overgrep
- bedre ferdigheter i å forebygge seksuelle overgrep
- mer informerte holdninger om partnervold og konfliktløsning
- forbedret egenbeskyttende atferd
- økt avsløring av tidligere eller nåværende seksuelle overgrep

Ingen av oversiktene fant resultater som tydet på at det var skadevirkninger av tiltakene, som angst eller frykt.

Ytterligere behov for oppsummert forskning

Rapporten Bufdir mottok i 2017 viste at det finnes mange primærstudier og også sammenstillinger av studier på dette feltet. Men rapporten ga kun en oversikt over oversiktsstudier (ikke primærstudier) på feltet, og de tre systematiske oversiktene som ble identifisert gir ikke nok informasjon om problemstillingen Bufdir er opptatt av. I tillegg er det vanskelig å trekke ut kunnskap om enkeltkomponenter i de ulike tiltakene, da studiene/tiltakene stort sett er slått sammen uavhengig av form og lengde på tiltakene (alt fra noen få timer til programmer som varer i flere måneder). Dette gjør det vanskelig å trekke ut kunnskap om virksomme komponenter i tiltakene.

Det er på bakgrunn av dette at Bufdir har ønsket å få gjennomført en kartlegging av primærstudier på dette forskningsfeltet. Målet med kartleggingsoversikten har vært å skaffe oversikt over feltet i seg selv, identifisere kunnskapshull og på den måten få kunnskap om på hvilke områder det bør initieres primærforskning. Videre er det et mål at kartleggingsoversikten gir informasjon som kan benyttes til å spisse en PICO for en eventuell ny systematisk oversikt på dette området. I tillegg til dette vil det være positivt om kartleggingsoversikten vil kunne avdekke noen mulige røde tråder i resultater på tvers av inkluderte studier, som kan gi noen nyttige innsikter om effekten av og erfaringene med slike tiltak, selv om studiene ikke vil være gjennomgått med en slik grundighet at man kan gi klare anbefalinger for praksis.

Metode

Vi utførte en systematisk kartleggingsoversikt over studier som har sett på ulike opplærings- og/eller informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelsler. Vi inkluderte både kvantitative studier som har undersøkt effekten av slike tiltak, og kvalitative studier som har undersøkt barn og unges erfaringer med slike tiltak.

Hva er en systematisk kartleggingsoversikt?

Målet med en systematisk kartleggingsoversikt er å beskrive og få oversikt over forskningen på et spesifikt felt. Dette innebærer å kartlegge alt fra hvor mange studier det er utført på et felt, hvilke studiedesign studiene har, hvilke land studiene er utført i, hvorvidt det er publisert mange studier de senere årene - om det er et forskningsfelt der aktiviteten er økende, og også om man finner protokoller over pågående eller planlagte studier. Ikke minst er det interessant å se hva slags typer tiltak som er utviklet og hvordan disse er bygget opp med tanke på både form og innhold. Hva slags utfall har man studert og hvilke resultater finner man i studiene?

En kartleggingsoversikt gir med andre ord deskriptiv informasjon om forskningen på et felt. Det er ikke vanlig å kvalitetsvurdere inkluderte studier og oversikter i en kartleggingsoversikt, og man gjør heller ikke statistiske analyser av studienes forskningsresultater, eller vurdering av tillit til den samlede dokumentasjonen (GRADE). På den måten er en kartleggingsoversikt ment å gi et oversiktsbilde av feltet, og ikke klare svar på for eksempel spørsmål om effekt av tiltakene (ordliste fins i vedlegg 1).

Oppsummeringen er utført etter mal fra forskere som har utarbeidet en metode for denne typen kunnskapsoppsummeringer. Vi fulgte Arksey og O'Malley (8) sine anbefalinger og kunnskapsoppsummeringen er utarbeidet i følgende trinn:

1. Identifisere forskningsspørsmålet
2. Identifisere relevante studier
3. Velge ut studier
4. Kartlegge data fra studiene (hente ut og systematisere data)
5. Sortere, oppsummere og rapportere resultatene
6. Valgfri konsultasjon

Denne kartleggingsoversikten er en oppfølging av et systematisk litteratursøk med sortering FHI publiserte i 2017 (7), der forskerne fant tre systematiske oversikter over

studier som så på effekt av opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser mot barn.

I denne kartleggingsoversikten har vi endret kriteriene for inklusjon til å gjelde primærstudier. Inklusjonskriteriene, metodene vi har benyttet og grepene vi har tatt for å presentere funnene i denne kartleggingsoversikten er beskrevet nedenfor. For en mer overordnet beskrivelse av metoder og arbeidsform henviser vi til vår metodebok som finnes på våre nettsider: <https://www.fhi.no/kk/oppsummert-forskning-for-helsetjenesten/slik-oppsummerer-vi-forskning/>

Inklusjonskriterier

Studiedesign:

1. Randomiserte kontrollerte studier (RCT)
2. Klynge-randomiserte kontrollerte studier (C-RCT)
3. Avbrutte tidsserier med minst tre målepunkt før og etter tiltak (ITS)
4. Kontrollerte før- og etter-studier (CBA)
5. Kvalitative studier

Populasjon:

Barn 3-18 år

Intervensjon/tiltak:

Opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge som har til hensikt å lære barn og unge om vold, overgrep og krenkelser for å forebygge at de blir offer for- eller utøvere av vold, overgrep og krenkelser. Tiltakene kan også bidra til at barn og unge åpner seg og forteller om vold, overgrep og krenkelser, og at barn og unge som opplever denne typen hendelser ber om hjelp.

Tiltakene kan være skolebaserte tiltak, undervisningsopplegg, programmer, teater, informasjonskampanjer, eller nettsider med digital informasjon og muligheter for å kommunisere med voksne el.l.

Sammenligning (for studier som undersøker effekt av tiltak):

Ingen tiltak, andre tiltak eller ulike varianter av tiltak

Utfall (for studier som undersøker effekt av tiltak):

- Barnets kunnskaper om vold (fysisk og psykisk), seksuelle overgrep og krenkelser
- Barnets holdninger til vold, overgrep, krenkelser
- Barnets kunnskaper om rettigheter og hjelpeapparat
- Barnets evner til å identifisere vold (fysisk og psykisk), seksuelle overgrep og krenkelser begått mot seg selv og andre
- Barnets evner til å søke hjelp eller hjelpe andre
- Barnets erfaringer med vold og krenkelser
- Eventuelle skadevirkninger av tiltakene

Utfall (for studier som undersøker erfaringer av tiltak):

-Barnets erfaringer med- og tanker om tiltakene

Publikasjonsår:

Studier publisert fra år 2000-2018.

Språk:

Vi inkluderte alle studier dersom de var skrevet på engelsk eller et annet språk prosjektgruppen eller kollegaer i området for helsetjenester behersker: norsk, dansk, svensk, tysk, fransk, portugisisk, spansk.

Kontekst:

Vi besluttet i forkant av prosjektet (protokollen) å kun inkludere studier fra «vestlige» land. Etter samtale med oppdragsgiver og for å få et overordnet bilde av forskningsfeltet, inkluderte vi imidlertid studier fra alle land som møtte inklusjonskriteriene for øvrig. Vi trakk ut informasjon om studiedesign, hvilke land de var utført i og årstall for publikasjonen. For alle inkluderte studier fra vestlige land presenterte vi i tillegg informasjon knyttet til PICO i studiene - populasjonene, tiltakene, kontrolltiltakene og utfallene – samt resultater for studiene.

Eksklusjonskriterier

- Anti-mobbeprogrammer
- Tiltak for å forbygge tvangsekteskap
- Indikerte/selektive tiltak

Litteratursøking

Bibliotekar Lien Nguyen utformet søkestrategien og utførte søket etter studier til denne kartleggingsoversikten. Bufdir ønsket i utgangspunktet at rapporten skulle inkludere alle typer opplærings- og informasjonstiltak for å forebygge alle typer krenkelses mot barn og unge. Med dette som utgangspunkt genererte det første søket for denne oppsummeringen en veldig stor treffmengde, og vi ble nødt til å redusere noen av temaene som oppdragsgiver ønsket at vi skulle inkludere. Vi søkte derfor spesifikt på vold og overgrep, men ikke spesifikt på tvangsekteskap og heller ikke mobbing. Det første temaet, tvangsekteskap, er lettere å holde utenfor i denne sammenhengen, mens vold og krenkelses barn og unge imellom ofte kan være ulike former for mobbing. Vi ser at mange av programmene som er evaluert i forskningslitteraturen nettopp handler om mobbing og vold eller andre former for krenkelses (mobbing er i seg selv en krenkelse) når de tar for seg programmer som spesifikt ser på vold og krenkelses barn og unge i mellom. Det er med andre ord ikke en tydelig grense mellom studiene som undersøker mobbeprogrammer og de som ser på voldsforebyggende programmer.

Selv om grenseoppgangen mellom vold og mobbing er utydelig valgte vi å ikke søke spesifikt på mobbing – av to grunner: Mobbeprogrammer er et stort forskningsfelt i seg

selv og mange av studiene på dette feltet er allerede oppsummert av andre (9-12). Det er usikkert om vi ville bidratt med noe nyttig ved å ta med alle disse studiene i en kartleggingsoversikt. Kanskje ville det heller blitt alt for mange inkluderte studier og blitt en mer uoversiktlig kartlegging. Det andre er at vi reduserte antallet treff i søket etter studier når vi tok ut søkeordene som omhandlet mobbing fra ca 30 000 til ca. 15 000 publikasjoner. Det innebar en betydelig tidsbesparelse både med tanke på vurdering av sammendrag og i arbeidet med fulltekstpublikasjoner.

Disse valgene medfører at vi ikke har inkludert studier som omhandler rene mobbeprogrammer, men vi har valgt å inkludere studier som ser på for eksempel mobbing og fysisk vold, eller mobbing og seksuell trakassering. Alle disse valgene var diskutert og avklart med oppdragsgiver.

Vi søkte systematisk etter publikasjoner i følgende databaser:

- CINAHL
- Cochrane
- EMBASE
- ERIC
- MEDLINE
- PsychINFO
- Sociological Abstracts
- SveMed+
- Web of Science

Søket er fagfellevurdert og ble avsluttet 23. mai 2018. Fullstendig søkestrategi finnes i vedlegg 2.

Artikkelutvelging

Uavhengig av hverandre identifiserte to forfattere (Nora B/Nikita B) mulige relevante primærstudier fra søket etter hvorvidt de traff inklusjonskriteriene eller ikke. Først leste vi alle sammendragene. Vi benyttet programvaren Rayyan i denne screening prosessen. Deretter leste vi fulltekstene av mulig relevante publikasjoner og vurderte også disse i henhold til inklusjonskriteriene. Ved uenighet ble sammendrag eller fulltekst-artikkel lest på nytt og diskutert til enighet oppsto.

Dataekstraksjon

Vi utviklet et dataekstraksjonsskjema og hentet ut følgende data fra primærstudiene:

- Bibliografisk informasjon
- Land hvor data ble samlet inn
- Studiedesign
- Størrelse på studien/antall deltakere (n)
- Populasjon (alder på barna/ungdommene, kjennetegn knyttet til f.eks sosioøkonomisk status eller minoritetsbakgrunn)

- Informasjon om tiltaket (hva slags type tiltak)
- Informasjon om kontekst tiltaket ble gitt i/hvordan det ble gitt
- Informasjon om hvem som leverte tiltaket
- Informasjon om kontrollgrupper (f.eks annet aktivt tiltak eller venteliste)
- Utfallsmål
- Resultater

En forfatter (Nora B) hentet ut data fra de inkluderte primærstudiene. En annen forfatter (Nikita B) kontrollerte at all data var hentet ut og var korrekt gjengitt.

Sortering og oppsummering av data

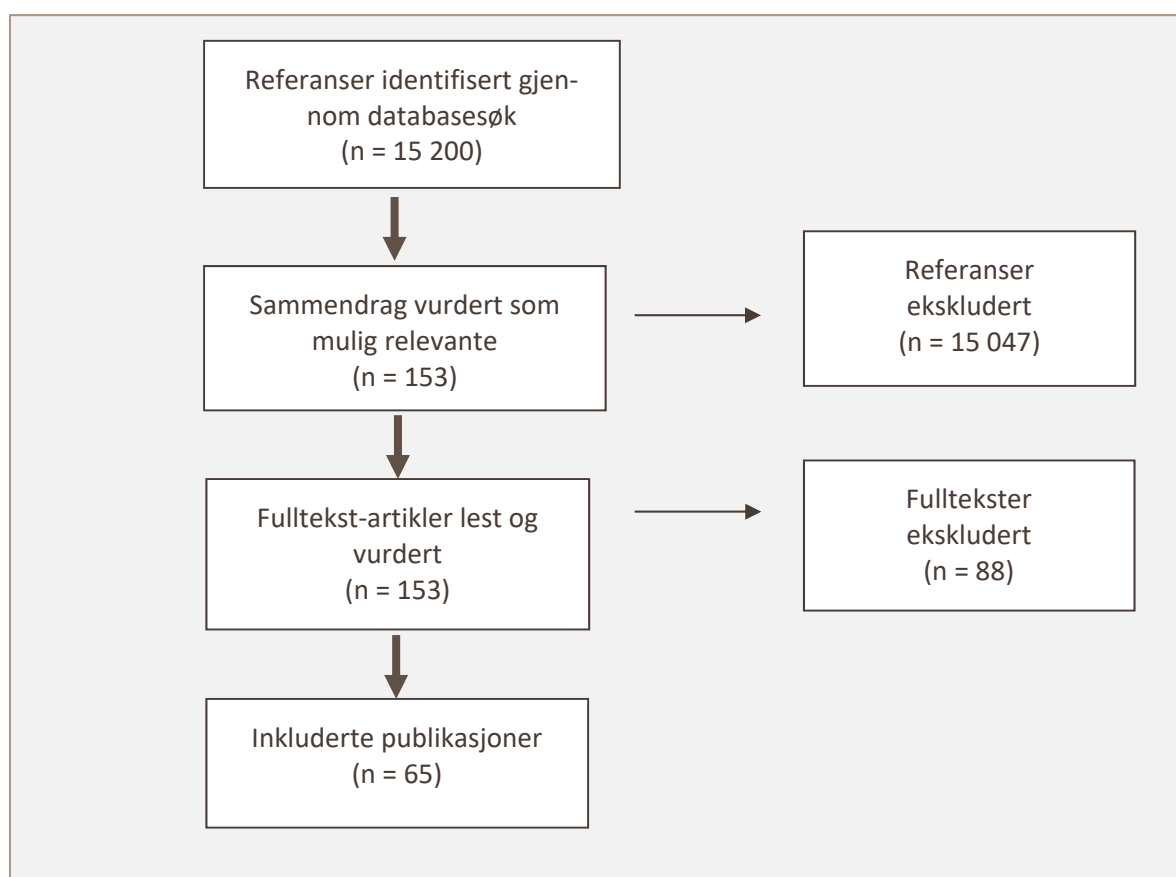
Vi har i denne kartleggingsoversikten hentet ut data for variablene presentert over og presentert og sortert disse i tekst og tabeller i rapporten. Vi har fremstilt informasjon om årstall for publikasjon, studiedesign og land der studien er utført for alle de inkluderte studiene – dvs. for studier utført over hele verden. Informasjon om variablene knyttet til PICO; populasjon, tiltak, sammenligningsgrupper og utfall, samt resultater, er hentet ut fra studier fra «vestlige» land. Vi har valgt å gi mest plass til fremstilling av data vedrørende tiltak og resultater.

Vi har i denne kartleggingsoversikten kun hentet ut resultater fra studiene ut ifra om de fant signifikante positive/negative sammenhenger for de aktuelle utfallsmålene eller om de ikke fant noen forskjell mellom gruppene som ble sammenlignet. Vi har ikke hentet ut informasjon om effektstørrelser og kan dermed ikke si noe om styrken i eventuelle effekter. Vi har ikke utført noen statistiske analyser av data fra primærstudiene. Vi har heller ikke vurdert kvaliteten på de inkluderte primærstudiene eller vurdert tilliten til dokumentasjonen for resultatene (GRADE).

Resultater

Resultater av litteratursøket

Flytskjemaet nedenfor viser hvordan vi håndterte referansene i utvelgelsesprosessen (figur 1).

Figur 1: Flytskjema over utvelgelsen av studier for inklusjon

Søket gav 15 200 unike referanser. Etter å ha vurdert tittel og sammendragene av disse vurderte vi 153 publikasjoner i fulltekst. Vi inkluderte til slutt, basert på kriteriene for inklusjon, 65 studier. Søkestrategien finnes i vedlegg 2. Liste over ekskluderte publikasjoner fra fulltekst-gjennomgang finnes i vedlegg 3, med begrunnelse for eksklusjon. De fleste av disse publikasjonene var studier som hadde undersøkt et aktuelt tiltak, men som ikke oppfylte kriteriene for studiedesign. Noen var studier av indikerte/selektive tiltak. Disse er listet i vedlegg 4. I tillegg identifiserte vi fem protokoller over pågående studier. Liste over disse finnes i vedlegg 5.

Beskrivelse av inkluderte studier

Vi inkluderte 65 studier i denne kartleggingsoversikten. Under gir vi en oversikt over disse med tanke på bibliografisk informasjon, studiedesign og landkontekst for studiene.

Bibliografisk informasjon

67 % av studiene er publisert mellom 2012 og 2018, mens 33 % av studiene er publisert mellom 2000 og 2011. Det er altså publisert dobbel så mange studier (med et robust design) som har sett på denne typen tiltak det siste tiåret sammenlignet med tiåret før (tabell 1).

Tabell 1: Publikasjonsår for de inkluderte studiene (n=65)

Inkluderte studier	Antall (%)
2015-2018	24 (37)
2012-2014	19 (30)
2009-2011	8 (12)
2006-2008	4 (6)
2003-2005	4 (6)
2000-2002	6 (9)

Studiedesign

Som vist i tabell 2 er halvparten (49 %) av de inkluderte studiene randomiserte, kontrollerte studier (RCT) eller klynge-randomiserte kontrollerte studier (C-RCT). Bare noen få kvalitative studier har undersøkt barn- og unges erfaringer med tiltakene (6 %). Vi fant en studie som hadde samlet og analysert både kvantitativ og kvalitativ data.

Tabell 2: Studiedesign i de inkluderte studiene (n=65)

Inkluderte studier	Antall (%)
RCT og C-RCT	32 (49)
Kontrollert før-etter-studie	28 (43)
Kvalitativ	4 (6)
Kvantitativ+ kvalitativ	1 (2)

Hvor studiene er utført

De fleste av de 65 studiene er utført i et vestlig land (79 %), men vi identifiserte ingen studier fra Norge eller andre nordiske land (tabell 3). Det var 11 studier fra europeiske land, 40 studier fra USA, Canada og Australia, og 14 studier fra ulike land i Sør- og Mellom-Amerika, Afrika, Asia og Midtøsten.

Tabell 3: Hvor er studiene utført (n=65)

Inkluderte studier	Antall (%)
Europeiske studier	n=11 (17)
Nederland	1

Skottland	3
Spania	4
Storbritannia	2
Tyskland	1
Australia, Canada, USA	n=40 (62)
Australia	1
Canada	8 (12)
USA	31 (48)
Sør-Amerika, Mellom-Amerika, Afrika, Asia, Midtøsten (referanse)	n=14 (22)
Brasil (13)	1
Iran (14)	1
Kenya (15;16)	2
Kina (17;18)	2
Malaysia (19)	1
Mexico (20)	1
Sør-Korea (21-24)	4
Taiwan (25)	1
Uganda (26)	1

Beskrivelse av studier fra vestlige land

I det følgende presenterer vi ytterligere informasjon om PICO² og resultater fra studier fra vesten³. Vi valgte å avgrense den videre oppsummeringen til studier fra vesten av to grunner: 1) vi er usikre på overførbarheten av resultater fra ikke-vestlige land med hensyn til denne problemstillingen, 2) vi ønsker å gjøre oppsummeringen mest mulig oversiktlig. Vi presenterer informasjon om og resultater fra 51 studier som er utført i Europa, USA, Canada og Australia. Dette innebærer at vi har hentet ut data vedrørende PICO og resultater, sammenstilt og sortert denne informasjonen fra de 51 studiene, og det er disse vi henviser til når vi i det videre omtaler de inkluderte studiene. Lesere som er interessert i mer informasjon om de ikke-vestlige studiene finner referanse til disse studiene i tabell 3.

Oversikt over de europeiske studiene

Vi inkluderte 11 studier fra europeiske land. Overordnet informasjon om disse er gjengitt i tabell 4.

Tabell 4: Informasjonstabell for de europeiske studiene (n=11)

² Population, Intervention, Comparison, Outcome

³ I denne kartleggingsoversikten har vi gjort en pragmatisk avgrensning til europeiske land, Australia, Canada og USA.

Førsteforfatter Årstall (Referanse)	Land	n	Populasjon	Tittel på tiltaket/ Kort beskrivelse av tiltaket	Forskings- spørsmål (studie- design)
Barron 2010 (27)	Skottland	285	6-13 år	<i>Violence is Preventable program</i> School-based abuse prevention	Effekt (CBA)
Barron 2013 (28)	Skottland	390	6-13 år	<i>The Tweenees Program</i> School-based abuse prevention	Effekt (CBA)
Barron 2014 (29)	Skottland	20	6-13 år Risikopopulasjon ⁴	<i>The Tweenees Program</i> School-based abuse prevention	Effekt (CBA) Pilotstudie
deLijster 2016 (30)	Nederland	724	12-16 år	<i>Benzies & Batchies</i> An interactive school-based program for preventing adolescent sexual harassment	Effekt (C-RCT)
Fox 2014 (31)	Storbritannia	32	10-14 år	<i>Relationships without Fear</i> Domestic abuse prevention education	Erfaring (kvalitativ)
Fox 2016 (32)	Storbritannia	120	13-14 år	<i>Relationships without Fear</i> Domestic abuse prevention education	Effekt (CBA)
Garaigordbil 2016 (33)	Spania	176	13-15 år	<i>Cyberprogram 2.0</i> School violence and aggressiveness	Effekt (RCT)
Jimenez-Barbero 2013 (34)	Spania	252	12-15	<i>Count on Me</i> A brief intervention on attitudes to reduce school violence	Effekt (C-RCT)
Krahe 2009 (35)	Tyskland	148	6-9 år	(No) Child's Play [K]ein Kinderspiel A theatre-based sexual abuse prevention programme	Effekt (C-RCT)
Munoz Maya 2013 (36)	Spania	56	14-15 år	<i>DaViPoP</i> Dating violence prevention	Effekt (CBA)
Moreno Manso 2014 (37)	Spania	317	9-10 år	A child abuse prevention programme in an educational context	Effekt (CBA)

n: antall deltakere i studien; CBA: Controlled Before After Study; C-RCT: Cluster Randomised Controlled Trial, RCT: Randomised Controlled Trial

⁴ Barn og unge med erfaring med overgrep (offer)

Oversikt over de australske og canadiske studiene

Vi inkluderte åtte studier fra Australia og én fra Canada. Overordnet informasjon om disse er gjengitt i tabell 5.

Tabell 5: Informasjonstabell for de australske og canadiske studiene (n=9)

Førsteforfatter Årstall (referanse)	Land	n	Populasjon	Tittel på tiltaket/ Kort beskrivelse av tiltaket	Forsknings- spørsmål (studiede- sign)
Dale 2016 (38)	Australia	245	Trolig 3-6 år	<i>Learn to BE SAFE with Emmy</i> Empowering and protecting children by enhancing knowledge, skills and well-being	Effekt (RCT)
Connolly 2015 (39)	Canada	509	11-14 år	A youth led program for preventing bullying, sexual harassment, and dating aggression	Effekt (C-RCT) Pilotstudie
Daigneault 2012 (40)	Canada	160	5-11 år Mulig sårbar populasjon ⁵	<i>ESPACE</i> A sexual abuse prevention workshop in a multicultural, impoverished urban area	Effekt (CBA)
Daigneault 2015 (41)	Canada	794	15-17 år	A sexual assault awareness and prevention workshop for youth	Effekt (C-RCT)
Giesbrecht 2011 (42)	Canada	385	6 år	<i>WITS Intervention</i> Physical and relational victimization among early elementary school children	Effekt (CBA)
Herbert 2001 (43)	Canada	32	10-14 år	<i>ESPACE</i> A child sexual abuse prevention program	Effekt (CBA)
Tutty ⁶ 2000 (44)	Canada	231	6 år	<i>Who Do You Tell</i> Sexual Abuse Prevention	Effekt (RCT)
Tutty 2014 (45)	Canada	116	6-12 år	<i>Who Do You Tell</i> Sexual Abuse Prevention	Erfaring (kvalitativ)
Wolfe 2009	Canada	1722	14-15 år	A School-Based Program to Prevent Adolescent Dating Violence	Effekt (C-RCT)

⁵ lav sosioøkonomisk status+ høy andel fra minoritetsfamilier

⁶ Publikasjonen er en sekundæranalyse av data fra en studie publisert i 1997

(46)

n: antall deltakere i studien; CBA: Controlled Before After Study; C-RCT: Cluster Randomised Controlled Trial, RCT: Randomised Controlled Trial

Oversikt over de amerikanske studiene

Vi inkluderte 31 studier fra USA. Overordnet informasjon om disse er gjengitt i tabell 6.

Tabell 6: Informasjonstabell for de amerikanske studiene (n=31)

Førsteforfatter Årstall (referanse)	n	Populasjon	Tittel på tiltaket/ Kort beskrivelse av tiltaket	Forsknings- spørsmål (studiede- sign)
Allen 2009 (47)	161	5 år Resurssterk gruppe ⁷	<i>The Peacemakers program</i> A violence prevention program in pre-kindergarten classrooms	Effekt (CBA)
Brennick 2014 (48)	238	7-8 år	<i>Kidpower Everyday Safety Skills Program</i> Empowering children with safety-skills	Effekt (CBA)
Counts 2003 (49)	-	6-13 år	<i>Smart Kids Safe Kids</i> A child sexual abuse prevention program	Effekt (CBA)
Dake 2009 (50)	341	7-8 år	A child abuse prevention curriculum for third grade students	Effekt (CBA)
Espelange 2013 (51)	3616	12 år	<i>Second Step</i> School program to reduce aggression, victimization, and sexual violence	Effekt (C-RCT)
Farrell 2001 (52)	474	12 år	<i>Responding in Peaceful and Positive Ways</i> A School-Based Prevention Program for Reducing Violence Among Urban Adolescents	Effekt (C-RCT)
Fawson 2016 (53)	273	15-17 år	<i>Relationships Without Violence</i> Dating Violence Prevention Programs	Erfaring (kvalitativ)
Foshee 2004 (54)	1566	15 år	<i>Safe Dates Program</i> Preventing and Reducing Adolescent Dating Violence Victimization and Perpetration	Effekt (C-RCT)
Foshee 2014	1690	14-15 år	<i>Safe Dates</i> Dating Abuse Prevention Program	Effekt (C-RCT)

⁷ Barn fra høyinntektsfamilier (fra samme privatskole)

(55)				
Gilliam 2016 (56)	23	14-18 år	<i>Lucidity</i> A narrative-based digital game about sexual violence	Erfaring (kvalitativ)
Hillen- brand-Gunn 2010 (57)	212	14-18 år	<i>Men as Allies</i> Rape Prevention Intervention	Effekt (CBA)
Jaycox 2006 (58)	2463	15 år Mulig sårbar populasjon ⁸	<i>Ending Violence</i> A School-Based Dating Violence Pre- vention Program	Effekt (C-RCT)
Joppa 2016 (59)	225	16 år	<i>Katie Brown Educational Program</i> A School-Community Partnership	Effekt (C-RCT) Pilotstudie
Kenny 2012 (60)	123	5 år Mulig sårbar populasjon ⁹	<i>Kids Learning About Safety</i>	Effekt (CBA)
Kisiel 2006 (61)	140	8-11 år	<i>Urban Improv</i> Theater based prevention program	Effekt (CBA)
Levesque 2016 (62)	2605	15-17 år	<i>Teen Choices</i> An Online Program for Healthy, Non- violent Relationships.	Effekt (C-RCT)
Meraviglia 2003 (63)	740	11 år	<i>The Expect Respect Project.</i> Creating a positive elementary school climate	Effekt (CBA)
Miller 2012 (64)	1798	13-14 år	<i>Coaching Boys into Men</i> A Dating Violence Prevention Pro- gram	Effekt (C-RCT)
Miller 2014 (65)	2626	12-13 år	<i>The Start Strong Initiative</i> Preventing Teen Dating Violence and Promoting Healthy Relationships	Effekt (CBA)
Miller 2015 (66)	939	14-19 år	<i>SHARP intervention</i> A School Health Center Intervention for Abusive Adolescent Relationships	Effekt (C-RCT)
Rothman 2006 (67)	1624	15 år	A Teen Dating Violence Social Market- ing Campaign	Effekt (CBA)
Rowe 2015	83	15-18 år (Jen- ter)	<i>My Voice, My Choice</i>	Effekt (RCT)

⁸ Barn med minoritetsbakgrunn

⁹ Barn med minoritetsbakgrunn

(68)			Reducing Sexual Victimization Among Adolescent Girls	Pilotstudie
Sanchez 2001 (69)	747	11 år	<i>Expect Respect</i> Preventing Bullying and Sexual Harassment in Elementary Schools	Effekt (CBA) + Erfaring (Kvalitativ)
Sanchez- Cesareo 2002 (70)	-	15 år	<i>The youth project</i> A school-based teen dating violence prevention program	Effekt (CBA)
Sargent 2017 (71)	1224	13-19 år Mulig sårbar populasjon ¹⁰	<i>TakeCARE</i> A Video Bystander Program to Prevent Adolescent Relationship Violence	Effekt (C-RCT)
Sullivan 2017 (72)	231	11-15 år Mulig sårbar populasjon ¹¹	<i>Second Step+ Olweus Bullying Prevention Violence Prevention Approaches</i> Among Early Adolescents	Effekt (CBA)
Swaim 2008 (73)	1492	13-14 år	A Community and School-based Anti-violence Media Intervention	Effekt (C-RCT)
Taylor 2010 (74)	1639	11-13 år	Gender Violence/ Harassment Prevention Programming in Middle Schools	Effekt (C-RCT)
Taylor 2015 (75)	2655	12-13 år	<i>Shifting Boundaries</i> Teen Dating Violence Prevention Program	Effekt (C-RCT)
Weisz 2001 (76)	66	13 år Mulig sårbar populasjon ¹²	A sexual assault and dating violence prevention program for urban youths	Effekt (CBA)
Williams 2015 (77)	1517	13 år	<i>Start Strong</i> A Teen Dating Violence Prevention Initiative	Effekt (CBA)

n: antall deltakere i studien; CBA: Controlled Before After Study; C-RCT: Cluster Randomised Controlled Trial, RCT: Randomised Controlled Trial

Presentasjon av populasjonene i studiene

Populasjonene i studiene er barn/ungdom mellom 3 og 18 år. Studiene inkludert i denne kartleggingsoversikten har sett på universelle tiltak for barn og unge og er av

¹⁰ Ungdom fra lavinntektsfamilier

¹¹ Ungdom fra familier med etnisk minoritetsbakgrunn og familier med afroamerikansk bakgrunn

¹² Populasjon bestående av ungdom utelukkende fra afroamerikanske familier

den grunn som regel ikke gitt til kjente risiko-populasjoner. Men tiltakene er i studiene likevel testet ut på litt ulike populasjoner (tabell 7). I de fleste studiene er tiltaket gitt til en «normalpopulasjon» - en blandet gruppe barn når det gjelder sosioøkonomisk status og etnisk bakgrunn, og ingen merknader i studiene om en overvekt av barn med spesielle utfordringer/opplevelser eller lignende. I noen av studiene er populasjonen hovedsakelig bestående av barn/ungdom fra lavinntektsfamilier og/eller med flerkulturell bakgrunn, eller med tidligere erfaringer med vold og overgrep. En studie har en populasjon bestående av barn/ungdom fra høyinntekts-familier (barna går på samme privatskole). Vi vil i diskusjonen av studienes resultater omtale eventuelle sammenhenger mellom ulike populasjoner og resultatene i studiene.

Tabell 7: Populasjonene i studiene (n=51)

Populasjoner i studiene	Antall (%)
«Normalpopulasjon»	43 (84)
Mulig sårbare populasjoner -lav sosioøkonomisk status -minoritetsbakgrunn -tidligere offer-erfaring	7 (14)
Mulig resurssterk populasjon -høy sosioøkonomisk status	1 (2)

Presentasjon av tiltakene i studiene

Avklaringer vedrørende presentasjon av tiltakene i studiene

I presentasjonen av tiltakene som er undersøkt i studiene har vi valgt å fokusere på tre ulike dimensjoner ved tiltakene; det Fox (31) kaller «the what», «the how» og «the who». Tema (the what) omhandler tiltakenes tema og faglig innhold. Form (the how) omhandler tiltakenes form, dvs hvordan tiltakene er lagt opp/presentert. Dette innebærer både arena for tiltakene, metoder for hvordan tiltakene gis og lengden på tiltakene. The who omhandler hvem som gir tiltakene.

Det faglige innholdet i tiltakene (the what) er ulikt og i mange tilfeller svært komplekst og for mangefasettert til at vi har hatt mulighet til å gå inn i detaljer omkring dette i denne oppsummeringen. I tillegg er det faglige innholdet nokså rikt beskrevet i noen studier mens det er sparsommelig beskrevet i andre studier. Også av den grunn har vi latt være å gå i dybden på innholdet i tiltakene. Lesere oppfordres til å lese primærstudiene for å innhente ytterligere informasjon vedrørende tiltak/studier som kan være av spesiell interesse.

Det vi imidlertid har gjort i denne oppsummeringen vedrørende fremstilling av informasjon om tiltakene som er undersøkt i studiene er å foreta en bred kategorisering av tiltakene basert på tema (the what), tiltakenes form (the how), og hvem som ga tiltaket (the who). I presentasjonen av tiltakene som er undersøkt i de inkluderte studiene gir

vi først litt sammenfattet informasjon i tekst og tabell 8, før vi presenterer ytterligere bred informasjon om tiltakene etter tema, form og hvem som gir tiltaket.

Karakteristika ved tiltakene

Vi sorterte tiltakenes tema i fire hovedkategorier (tabell 8). Omtrent en tredjedel av studiene (35 %) hadde undersøkt tiltak for å forebygge vold, overgrep og krenkelser i kjæreste/date-relasjoner. 22 prosent hadde undersøkt tiltak for å forebygge vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner. Det vil si at mer enn halvparten av studiene hadde undersøkt tiltak som omhandlet vold, overgrep og krenkelser barn og unge i mellom. 18 prosent hadde undersøkt tiltak for å forebygge/avdekke seksuelle overgrep spesielt, mens 25 prosent hadde undersøkt tiltak for å forebygge vold, overgrep og krenkelser generelt.

De fleste av tiltakene (80 %) var skolebaserte tiltak. Kun 6 % var tiltak gitt i barnehage og 14 % var andre typer tiltak, slik som data-spill, nettside, eller mediekampanje. Omtrent en tredjedel (31 %) av tiltakene var lange tiltak, 35 % var middels lange og 22 % var korte tiltak. De fleste tiltakene var gitt av en profesjonell/semi-profesjonell (65 %), flere var gitt av en kombinasjon av lærere og profesjonelle for eksempel (17 %), mens noen tiltak var gitt av lærere (12 %). I noen få studier var tiltaket gitt av ungdom/jevnaldrende (6 %). Tabell 8 oppsummerer tiltakene i studiene.

Tabell 8: Karakteristika ved tiltakene i studiene (n=51)

Tema (the what)	Antall studier (%)
Vold, overgrep, krenkelser generelt -Barn og ungdom	13 (25)
Seksuelle overgrep spesielt -Barn og ungdom	9 (18)
Vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner -Barn og ungdom	11 (22)
Vold, overgrep, krenkelser i kjæreste/date-relasjoner -Ungdom	18 (35)
Form (the how)	Antall studier (%)
Tiltak gitt i skolen	41 (80)
Tiltak gitt i barnehage	3 (6)
Annet	7 (14)
Lengde på tiltakene	Antall studier (%)
Korte tiltak (1-2 timer)	11 (22)
Middels lengde (+/- 5 timer)	18 (35)
Lange tiltak (10 timer eller mer)	16 (31)
Uklart	6 (12)
Hvem gir tiltaket (the who)	Antall studier (%)
Gitt av profesjonelle/semi-profesjonelle på akkurat det tiltaket	33 (65)
Gitt av lærer	6 (12)
Gitt av jevnaldrende (peers)	3 (6)
Annet/kombinasjon	9 (17)

Tiltakenes tema (the what)

Flere av tiltakene som undersøkes i studiene har et overordnet tema der forebygging av vold, overgrep og ulike typer krenkelser generelt er målt. Andre tiltak er mer spisset mot for eksempel å forebygge seksuelle overgrep, vold i nære relasjoner, vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner eller spesifikt vold og krenkelser i kjærestere relasjoner (tabell 8).

Noen tiltak har som mål å forebygge at barn og ungdom blir offer for vold og krenkelser, mens andre har fokus på å forebygge at barn og ungdom blir utøvere av vold og krenkelser. Dette innebærer at noen tiltak fokuserer på kunnskap om vold, krenkelser, rett og galt, barnas ferdigheter i å mestre utfordrende situasjoner og relasjoner, samt å si ifra om krenkelser de selv eller noen de kjenner blir utsatt for. Andre tiltak fokuserer på å gi barn og unge kunnskap om og trening i sosiale relasjoner, empati, respekt for seg selv og andre og strategier og øvelser for å håndtere situasjoner og relasjoner på en fredelig og respektfull måte. Noen av tiltakene omhandler begge disse aspektene.

Tiltakene rettet mot de yngste barna har som mål å gi barna kunnskaper om vold, overgrep og krenkelser, samt ferdigheter til å håndtere utfordrende situasjoner/ relasjoner og å si ifra om krenkelser. Mens tiltakene rettet mot eldre barn og ungdom i tillegg har som mål å gi verktøy til å reflektere over temaene, egne relasjoner og egne og andres handlinger.

Flere av tiltakene bygger på teori, slik som sosial læringsteori og psykologisk teori, mange er utviklet basert på empirisk forskning og erfaring, og flere baserer seg på både teori og empirisk forskning. Noen av tiltakene er omfattende programmer utviklet av ulike fagfolk, mens andre tiltak er løsere forankret og kanskje mer et ønske om å teste ut en ide. Det teoretiske og empiriske bakteppet viser seg også i hvordan tiltakene er lagt opp med tanke på formidling, og her spiller pedagogisk teori og metode også en stor rolle.

Tiltakenes form og metoder (the how)

Hvor/arena

Som vist i tabell 8, de aller fleste av tiltakene er undervisningsbaserte tiltak gitt i skolen, og noen få er gitt i barnehage. De fleste av disse foregår gjennom undervisning med en eller flere elementer der barna/ungdommene tar aktivt del i undervisningen. Noen få tiltak er gitt på andre arenaer, slik som informasjonskampanjer i mediene, tv-spill eller nettsider.

Hva/de aktive komponentene

Alle tiltakene har et element av formidling av tema, enten gjennom undervisning/ foredrag/ fortelling/ filmvisning/ teaterforestilling el.l. Mange av tiltakene har i tillegg et element som aktiverer elevene. Det vanligste er å legge opp til diskusjon i klassen/gruppediskusjon. Men mange av tiltakene inkluderer også andre aktive elementer, slik som rollespill, oppgaveløsning, ta standpunkt til ulike utsagn ved å gå til den ene eller andre siden av klasserommet, to-to øvelser osv.

Mange av tiltakene tilbyr at barn/ungdom som trenger å snakke med noen i etterkant av tiltaket får tilbud om dette.

Noen tiltak har et holistisk perspektiv og involverer foreldre og andre i miljøet rundt barna/ungdommene.

Hvor lenge/lengden på tiltakene

De fleste tiltakene var gitt over mer enn en sesjon, pluss/minus fem timer fordelt over noen dager/uker. I denne rapporten har vi kalt dette tiltak med middels lengde. Noen tiltak var svært korte, dvs gitt på en-to timer på en eller to sesjoner. Vi har kalt dette korte tiltak. Noen tiltak var lange tiltak som gikk over mer enn ti timer, fordelt på flere måneder/et semester eller flere semestre. Vi har kalt dette lange tiltak.

Beskrivelse av hvem som gir tiltaket (the who)

Tiltakene ble gitt enten av en lærer i skolen, pedagog i barnehagen, eller av en fagperson på temaet. I mange tilfeller var dette profesjonelle eller semi-profesjonelle som var trent på å gi akkurat det bestemte tiltaket (tabell 8). I noen av studiene var det ungdom (likepersoner) som ga tiltaket til ungdom, eller ungdom med erfaring med overgrep/vold (offer-erfaring) som ga tiltaket. I noen studier ble det vektlagt at læreren var tilstede mens tiltaket ble gitt. I andre studier ble det vektlagt at læreren ikke var tilstede mens tiltaket ble gitt. I noen tilfeller var det da en annen voksen fra skolen (sosiallærer el.l.) tilstede og observerte.

Presentasjon av tiltakene i henhold til land studiene er utført i

For å se etter eventuelle forskjeller land imellom når det gjelder tiltakene som studeres på dette fagfeltet, og samtidig kunne gi noe mer informasjon om tiltakene som er studert, har vi sortert informasjon om tiltakene etter hvorvidt de er utført i Europa, Australia- og Canada, eller USA. Vi har satt referanse inn i tabell der vi tenker det er spesielt interessant for leseren å kunne finne frem til konkrete studier som skiller seg noe ut fra de andre.

De europeiske studiene (n=11)

De europeiske studiene undersøkte kun skolebaserte tiltak, og flest tiltak der vold, overgrep og krenkelser generelt var tema (7 av 11 studier), men også flere tiltak der jevnalder-vold var tema (4 studier). Ni av elleve studier undersøkte tiltak av middels lengde, og de fleste tiltakene var gitt av profesjonelle. Tabell 9 sammenstiller informasjon om tiltakene i de europeiske studiene.

Tabell 9: Beskrivelse av tiltakene i de europeiske studiene (n=11)

Tema (the what)	Antall studier (referanse)
Vold, overgrep og krenkelser generelt -Barn og ungdom	7
Vold og mobbing i jevnalder-relasjoner -Ungdom	2
Vold og krenkelser i kjæreste/date-relasjoner	1

-Ungdom	
Seksuell trakassering spesielt -Ungdom	1 (30)
Form (the how)	Antall studier
Tiltak gitt i skolen -Klasseromsundervisning/aktivitet	10
Tiltak gitt i skolen -Teaterforestilling mm.	1 (35)
Lengde på tiltaket	Antall studier
Middels lengde	9
Lange tiltak	2
Korte tiltak	0
Hvem gir tiltaket (the who)	Antall studier
Gitt av profesjonelle/semi-profesjonelle på akkurat det tiltaket	6
Gitt av likepersoner/ungdommer (peers)	2 (27;28)
Gitt av både lærere og profesjonelle	2
Gitt av lærere	1

De australske og canadiske studiene (n=9)

De australske og canadiske studiene undersøkte tiltak gitt i skolen og tiltak gitt i barnehage. Syv av ni studier undersøkte effekt av tiltak gitt til yngre barn. De fleste (7 av 9) studiene var korte tiltak, gitt av profesjonelle. Tabell 10 sammenstiller informasjon om tiltakene i de australske og canadiske studiene.

Tabell 10: Beskrivelse av de australske og canadiske studiene (n=9)

Tema (the what)	Antall studier
Vold, overgrep og krenkelses mer generelt -Yngre barn	4
Seksuelle overgrep/krenkelses spesielt - -Små barn	3
Vold og krenkelses i jevnalder/kjæreste-relasjoner -Ungdom	2
Form (the how)	Antall studier
Tiltak gitt i skolen	6
Tiltak gitt i barnehage	3
Lengde på tiltakene	Antall studier
Korte tiltak	7
Middels lengde	1
Langt tiltak	1
Hvem gir tiltaket (the who)	Antall studier
Gitt av profesjonelle/semi-profesjonelle på akkurat det tiltaket	7
Gitt av likepersoner/ungdommer (peers)	1 (39)
Gitt av lærere med opplæring	1

De amerikanske studiene (n=31)

De amerikanske studiene undersøkte flest tiltak gitt i skolen (67 %), men også flere studier gitt på andre plattformer, slik som «coaching», mediekampanjer og dataspill. Tre fjerdedeler av tiltakene (75 %) var tiltak for å forebygge vold og krenkelser jevnaldrende imellom. De fleste tiltakene (64 %) var lange eller middels lange tiltak, kun noen få (12%) var korte tiltak. Tiltakene var oftest gitt av profesjonelle. Tabell 11 sammenstiller informasjon om tiltakene i de amerikanske studiene.

Tabell 11: Beskrivelse av de amerikanske studiene (n=31)

Tema (the what)	Antall studier
Vold og krenkelser generelt -Barn og ungdom	2
Seksuelle overgrep spesielt -Barn og ungdom	6
Vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner -Barn og ungdom	5
Seksuell trakassering og mobbing i jevnalder-relasjoner -Ungdom	3
Vold, krenkelser i kjæreste/date-relasjoner -Ungdom	15
Formen på tiltaket (the how)	Antall studier (referanse)
Tiltak gitt i skolen – klasseromsundervisning/aktiviteter	21
Tiltak gitt i skolen –Impro-teater	1 (61)
Tiltak gitt i skolen –Online program	1 (62)
Tiltak gitt i skolen –Filmvisning	1 (71)
Tiltak gitt i skolehelsetjenesten -Kort informasjons-kurs	1 (66)
Coaching	1 (64)
Mediekampanje	2 (67;73)
Data-spill	1 (56)
Uklart	2
Tiltakets lengde	Antall studier
Lange tiltak	13
Middels lengde	8
Korte tiltak	4
Uklart	6
Hvem gir tiltaket (the who)	Antall studier
Gitt av profesjonelle/semi-profesjonelle på akkurat det tiltaket	20
Gitt av lærere	4

Presentasjon av kontrollgruppene i studiene som undersøkte effekt

De fleste av studiene som har undersøkt spørsmål om effekt av tiltak (n=47) opererte med en kontrollgruppe som ikke fikk et tiltak men som hadde standard tilbud, for eksempel undervisning på skolen (82 %). Kun to studier hadde en kontrollgruppe som fikk et annet aktivt tiltak (som ikke var standard tilbud). I begge tilfeller var tema i dette tiltaket et helt annet enn vold og krenkelser (for eksempel helse og miljø). Noen studier hadde kontrollgrupper med barn som fikk en annen variant av tiltaket, for eksempel en kortere variant, eller at tiltaket var levert av en ungdom med erfaring med vold (offer) sammenlignet med at tiltaket var gitt av en lærer eller en voksen profesjonell. Vi har tatt hensyn til spesielt kontrollgrupper med ulike varianter av tiltaket i vår rapportering av resultater. Tabell 12 gir oversikt over kontrollgruppene i de kvantitative studiene som undersøkte effekt av tiltakene.

Tabell 12: Beskrivelse av kontrollgruppene i studiene om effekt (n=47)

Kontrollgrupper	Antall (%)
Ikke noe tiltak	38 (81)
Annet aktivt tiltak	2 (4)
Ulik variant av tiltaket	4 (9)
Sammenligner tre grupper: tiltak, ulik variant av tiltak og ikke noe tiltak	3 (6)

Presentasjon av utfallsmålene i studiene som undersøkte effekt

De kvantitative studiene som undersøkte effekt av tiltakene hadde mange ulike utfallsmål. Vi har sortert de relevante utfallene i fem kategorier: Barnas/ungdommenes

- kunnskaper om vold, overgrep, krenkelser, rettigheter, lovverk, hjelpeapparat osv.
- ferdigheter (skills) i å håndtere ulike situasjoner der krenkelser/overgrep kan skje
- holdninger til vold, overgrep og krenkelser generelt eller spesifikt (for eksempel seksualisert vold)

- atferd/opplevelser (erfaringer relatert til vold mm.), dvs. både som overgriper, offer og hjelper (bystander)¹³
- forklaringer om/avsløringer om opplevelser med vold, overgrep, krenkelser/ber om hjelp

Kunnskaper var det utfallsmålet som var mest hyppig undersøkt i studiene (33 %), etterfulgt av atferd/opplevelser og holdninger. Tabell 13 gir en oversikt over hvor mange målinger (resultater) av relevante utfall vi har trukket ut (79 målinger av ulike utfallsmål), og hvor mange studier som har målt disse utfallene sortert etter utfallskategori.

Tabell 13: Rapporterte målinger av relevante utfall (n= 79)

Utfallsmål	Antall studier (%)
Kunnskaper	26 (33)
Ferdigheter	10 (12)
Holdninger	18 (22)
Atferd/opplevelser	23 (29)
Forteller om overgrep/ber om hjelp	3 (4)

Presentasjon av resultatene i studiene som undersøkte effekt

I presentasjon av studienes resultater gir vi først en kort oppsummering av resultatene i tekst og i tabell 14. Deretter presenterer vi resultatene for hver utfallskategori. Vi har trukket ut data fra studiene om hvorvidt de fant signifikante positive resultater eller ikke for de ulike utfallsmålene de undersøkte; det vil si hvorvidt tiltaket i studien viste effekt eller ikke på de ulike utfallsmålene. Det er dette vi rapporterer i dette avsnittet. Ingen av studiene fant negative effekter av tiltakene som ble undersøkt. Dvs., ingen av studiene fant at barna som ikke mottok tiltak skåret signifikant bedre enn barna som mottok tiltak. Studiene fant enten positive effekter av tiltak, dvs. at barna som mottok tiltak skåret signifikant bedre enn barna som ikke mottok tiltak, eller de fant ingen effekt av tiltaket, dvs. at de i studiene ikke fant en signifikant forskjell mellom tiltaksgruppen og kontrollgruppen. Vi har ikke trukket ut informasjon om effektstørrelser og kan således ikke si noe om størrelsen på de eventuelle effektene.

¹³ Her har vi samlet resultater som både innebærer "victimization", "perpetration" og "bystander" –dvs handlinger knyttet til å inngå i eller ikke inngå i en offer-posisjon i en relasjon, til å inngå i eller ikke inngå i en overgriper/krenker-posisjon, eller til å handle eller ikke handle for hjelpe andre som befinner seg i en offer-posisjon. Vi har samlet disse utfallene i samme kategori fordi de er sterkt knyttet til hverandre (hvor mange som rapporterer å ha blitt utsatt for krenkelser av jevnaldrende henger sammen med hvor mange jevnaldrende som har utført krenkende handlinger eller avverget krenkende handlinger).

Resultatene kort oppsummert

Nesten alle studiene (97 %) finner positive effekter av tiltak når det gjelder å bedre barn og unges kunnskaper om vold og krenkelser, samt ferdigheter (skills) til å håndtere situasjoner der overgrep og krenkelser kan forekomme. Dette gjelder uavhengig av populasjon, tiltakenes lengde eller hvem som leverte tiltaket.

Når det gjelder barns holdninger til vold og krenkelser, samt atferd/opplevelser knyttet til vold og krenkelser finner 63 % av studiene også positive effekter av tiltakene som er undersøkt. Men for disse utfallskategoriene finner flere av studiene blandede resultater¹⁴ (12 %) eller ikke positive effekter¹⁵ av tiltakene (24 %). Studien som finner positive effekter av tiltakene for disse utfallskategoriene er lange eller middels lange tiltak gitt en «normalpopulasjon» med barn og unge.

De tre studiene som hadde undersøkt hvorvidt barna åpnet seg om krenkelser og/eller ba om hjelp fant positive effekter av tiltakene som ble undersøkt. Den ene studien fant at flere barn åpnet seg når tiltaket var gitt av ungdom (likepersoner) med egne erfaringer med vold/overgrep. Tabell 14 oppsummerer resultatene for hver utfallskategori.

Tabell 14: Oppsummering av resultater for hver utfallskategori

Utfall	Resultater (antall studier)
Kunnskap	Positive resultater (25 pos, 1 neg ¹⁶)
Ferdigheter	Positive resultater (10 studier)
Holdninger	Variierende resultater (14 pos, 4 neg)
Atferd/opplevelser	Blandede resultater ¹⁷ (12 pos, 5 blandede, 6 neg)
Avslører overgrep/ber om hjelp	Positive resultater (3 pos, 0 neg)

Resultater angående kunnskaper og ferdigheter

Resultatene i nesten samtlige studier som undersøkte utfallene kunnskaper og ferdigheter (35 av 36 studier) viser at tiltakene gir barna/ungdommene bedre kunnskaper om vold, overgrep og krenkelser (og rettigheter og hjelpeapparat osv.) samt bedre ferdigheter til å håndtere situasjoner der overgrep/krenkelser kan forekomme. Dette gjelder på tvers av land, ulike typer tiltak, ulike metodikk, lengde på tiltakene og uavhengig av om tiltaket ble gitt av en lærer eller personer utenfra. En europeisk studie fant ikke

¹⁴ Noen studier målte ulike utfallsmål relatert til utfallskategorien Atferd/opplevelser og fant blandede resultater for disse. For eksempel positive resultater for «perpetration», men ikke positive resultater for «victimization».

¹⁵ Når studiene ikke fant positive effekter av tiltaket har vi i tabellen for resultater for enkelhets skyld kalt dette neg. Det betyr ikke at studiene fant at barna som mottok tiltak skåret dårligere på utfallsmålet enn barna som ikke mottok tiltak, men at de ikke skåret signifikant bedre. De fant mao. ikke en forskjell mellom kontrollgruppen og tiltaksgruppen.

¹⁶ Se fotnote 15

¹⁷ Se fotnote 14

positive resultater for utfallet kunnskaper. Tiltaket i denne studien var et kort tiltak (en sesjon på 90 min), og barna/ungdommene som deltok i studien kom fra lavinntektsfamilier og en stor andel fra familier med minoritetsbakgrunn.

Resultater angående holdninger

Av de 18 studiene som undersøkte utfall knyttet til holdninger hos barna/ungdommene viste 15 positive effekter for dette utfallsmålet. I de tre europeiske studiene viste alle positive resultater. De to studiene fra Canada viste også positive resultater for dette utfallsmålet. Av de 13 studiene fra USA viste 10 studier positive resultater, mens tre studier ikke fant positive sammenhenger (disse tre studiene fant ingen forskjell mellom tiltaksgruppen og kontrollgruppen). De aller fleste amerikanske studiene undersøkte effekt av lange eller middels lange undervisningstiltak i skolen. Den ene av studiene som ikke fant en forskjell mellom tiltaks- og kontrollgruppen når det gjaldt holdninger til vold undersøkte en mediekampanje i en kommune. Mediekampanjen fant sted på tv, i radio og på plakater og tematiserte vold, overgrep og krenkelser. Studien fant ingen positive resultater for noen av utfallsmålene som ble undersøkt. De to andre studiene som ikke fant positive resultater for utfall knyttet til holdninger hos barna/ungdommene hadde populasjoner bestående av barn/ungdom fra lavinntektsfamilier og fra familier med blandet etnisk bakgrunn/minoritetsfamilier. Tiltakene i disse to studiene var dessuten - i motsetning til de fleste andre tiltakene som ble undersøkt i de amerikanske studiene - korte tiltak (en sesjon på 75-90 min).

Resultater angående atferd/opplevelser

Av de 23 studiene som undersøkte utfall knyttet til atferd/opplevelser hos barna/ungdommene fant 12 studier positive resultater. I ti av studiene rapporterte barna/ungdommene som hadde mottatt tiltak at de i mindre grad enn kontrollgruppen hadde opplevd eller vært delaktig i episoder med vold, overgrep og krenkelser. I to av studiene var utfallet som ble målt hvorvidt barna/ungdommene gjorde aktive handlinger for å forebygge/forhindre at andre ble utsatt for vold osv. Begge studiene fant positive resultater for dette utfallsmålet. Alle tiltakene som ble undersøkt i studiene som fant positive resultater for denne kategorien utfallsmål var lange eller middels lange tiltak. Flere av tiltakene hadde et omfattende/holistisk perspektiv og noen inkluderte også foreldre.

Seks studier fant ikke en forskjell mellom tiltaksgruppen og kontrollgruppen og 5 studier fant blandede resultater for utfall knyttet til denne kategorien¹⁸. Det vil si at 11 av 23 studier ikke fant entydig positive resultater for kategorien atferd/opplevelser. En av disse studiene undersøkte en mediekampanje der vold ble tematisert på tv, radio osv. Studien fant ingen effekt av kampanjen. Av de andre studiene som ikke fant entydig positive effekter på atferd/opplevelser er det to studier som sammenligner to ulike vari-

¹⁸ Dvs. at de hadde målt ulike utfall som vi har kategorisert som atferd/opplevelser, og at resultatene på disse utfallsmålene sprikte.

anter av et tiltak. De fant en positiv endring fra pre- til post-måling, men ikke en signifikant forskjell tiltakene imellom. Begge tiltakene hadde med andre ord en positiv effekt. Tre studier som ikke fant positive effekter undersøkte korte tiltak (en sesjon på 75 eller 90 min). De resterende studiene (fem studier) undersøkte lange eller middels lange tiltak, gitt en «normalpopulasjon», og fant blandede resultater eller ikke en effekt av tiltakene.

Resultater angående avsløring av overgrep/be om hjelp

Tre studier (27-29) hadde sett på om tiltakene de undersøkte hadde effekt på hvorvidt barna/ungdommene avslørte overgrep/fortalte om krenkelser de var blitt utsatt for. Studiene fant at flere barn/ungdommer som hadde mottatt et aktivt tiltak åpnet seg og fortalte om opplevelser med overgrep/krenkelser enn barna som ikke mottok et tiltak.

I den ene studien ble tre grupper sammenlignet: en gruppe barn som mottok tiltaket av ungdom med egne erfaringer med overgrep, en gruppe barn som fikk det samme tiltaket gitt av læreren, og en gruppe som ikke fikk noe tiltak. Resultatene viser at det var langt flere barn som fortalte/åpnet seg om overgrep og krenkelser i tiltaksgruppene enn i gruppen som ikke mottok tiltak, men det var flest som åpnet seg og fortalte om overgrep/krenkelser i gruppen som mottok tiltaket gitt av ungdom (likepersoner) med egne erfaringer med overgrep. Tiltakene som ble undersøkt i disse studiene var middels lange.

En studie som ikke hadde målt dette utfallet direkte hadde imidlertid spurt ungdommene i studien om de så det som sannsynlig at de ville benyttet seg av hjelpeapparatet/snakket med noen og bedt om hjelp dersom de skulle oppleve overgrep eller lignende. Ungdommene som hadde mottatt tiltaket svarte i større grad enn ungdommene som ikke hadde mottatt tiltaket ja på dette spørsmålet (58).

Presentasjon av funn fra studiene som undersøkte erfaringer

Vi identifiserte fem studier med kvalitative data som hadde undersøkt barn og unges erfaringer med ulike typer tiltak for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser (31;45;53;56;69). Studiene identifiserte flere aspekter ved tiltakene knyttet til tema (the what), form (the how), og hvem som leverte tiltaket (the who), som barna/ungdommene hadde opplevd som positivt og/eller negativt.

Funnene bør ellers ses i sammenheng med det spesifikke tiltaket barna/ungdommene gir sine tanker om og erfaringer fra, og det er derfor vanskelig å si noe helt generelt basert på disse funnene. Tabell 15 gir en kort sammenfatning av funn (studieforfatterens egne sammenfatninger) fra hver av de fem studiene med kvalitative data. Vi anbefaler å lese artiklene om studiene dersom man ønsker en bedre forståelse av de kvalitative funnene enn den overordnede informasjonen vi gir i dette avsnittet.

Tabell 15: Sammenfatning av funn fra studiene med kvalitative data

Bibliografi (referanse)	Land	n	Populasjon	Tiltak	Metode
Fawson 2016 (53)	USA	273	15-17 år	Vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner Skolebasert tiltak	Kvalitative data fra survey

Funn:

“The findings of the study increase perspectives about how participants experienced the dating violence prevention program and how these experiences can further development of high school dating violence prevention programming. Responses revealed that creating a collaborative and inclusive environment using an expressive and relatable presenter and using real scenarios were critical strategies for engaging youth in the learning process.”

Fox 2014 (31)	Storbritannia	32	10-14 år	Vold, overgrep og krenkelser generelt Skolebasert tiltak	Fokusgruppe
---------------	---------------	----	----------	---	-------------

Funn:

“The focus groups revealed the following challenges for service providers in this area: young people can misunderstand issues related to domestic abuse, especially the role of power and control within relationships; there is a tension between educators giving young people free expression to share their opinions and challenging sexism and other prejudices; and boys can become disengaged with gender-based interventions. These issues point towards three key considerations when implementing a domestic abuse prevention education intervention: programme content (the what); the teaching methods used (the how); and whether teachers or external organisations should deliver the programme (the who).”

Gilliam 2016 (56)	USA	23	14-18 år	Vold og krenkelser i kjæreste-relasjoner Data-spill (<i>Lucidity</i>)	Fokus-gruppe
-------------------	-----	----	----------	--	--------------

Funn:

“Salient themes identified in the focus group discussions included: overall approval of the game, the acquisition of new knowledge and minimal past exposure to conversations or education about sexual violence. At follow-up, almost all ($n = 22$) had initiated a conversation about sexual violence with a parent, peer and/or teacher. *Lucidity* succeeded in engaging young people and facilitating communication with adults and peers regarding sexual violence and other sexual health topics. Ultimately, a game-based intervention such as this represents a feasible approach for introducing issues of sexual violence, with potential for future implementation in educational settings”.

Tutty 2014 (45)	Canada	116	6-12 år	Seksuelle overgrep spesielt Skolebasert tiltak	Fokusgrupper
-----------------	--------	-----	---------	---	--------------

Funn:

“Similar to other research on elementary-school-aged children, very few students had any prior information about sexual abuse, validating the continued provision of sexual abuse education programs from the perspective that children are not typically receiving information from their parents or others about safeguarding themselves. The students provided numerous examples of what they had learned from the program, including information about appropriate touches, private parts, strategies used by perpetrators (such as secrets and bribes), and knowing that they could tell another if touched inappropriately. One of the most surprising ideas for the students was that someone they knew, even a family member, might touch them inappropriately. Clearly, most had never considered this possibility. Several had mentally reviewed their relationships with other adults and relatives, although none seemed worried about their current risk”.

“Some students across all grade levels admitted feeling uncomfortable in response to selected aspects of the program, most notably to the skits or videos that portrayed children being touched inappropriately. Several described feeling better in response to knowing that there was something the child could do to either protect (say no) or support themselves (tell a trusted adult).”

“Girls in two focus groups in one school (grades 4 and 6) suggested presenting the program in separate gender groups, especially for older students. They found it embarrassing to hear the sexual content when boys were present, and they did not ask or respond to staff members because of this dynamic.”

Sanchez 2001 (69)	USA	-	11 år	Vold og krenkelser i jevnalder-relasjoner Skolebasert tiltak	Fokusgrupper med både ele- ver og lærere
-------------------------	-----	---	-------	--	--

Funn:

“In examining the transcripts from student and teacher focus groups, two specific themes were identified related to the project’s impact on students. The themes were: (1) students’ conceptual awareness of bullying and sexual harassment; and (2) students’ behavior. The data supports the finding of greater student awareness of bullying and sexually harassing behavior, their own and that of their peers. Although staff and students reported that students were more likely to intervene when someone was being bullied, neither reported that bullying had stopped. “

Diskusjon

Hovedfunn

Omfanget av robust forskning som undersøker effekt av tiltak for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser mot barn ser ut til å øke. Det er en dobling av effektstudier (RCT og CBA) det siste tiåret sammenlignet med tiåret før. En overvekt av denne typen studier er utført i USA. Antall kvalitative studier som undersøker barns erfaringer med slike tiltak ser ut til å være svært få. Det ser ikke ut til å foreligge studier i Norge eller i andre nordiske land som med et robust design (RCT eller CBA) har undersøkt effekt av slike tiltak, ei heller kvalitative studier.

Tiltakene

De aller fleste tiltakene som er undersøkt i studiene som ble inkludert i denne kartleggingsoversikten er opplærings- og undervisningstiltak gitt i skolen. Svært få studier har undersøkt tiltak for de aller minste barna. Kun tre studier hadde undersøkt tiltak gitt i barnehage. Det var interessant å se at 57 % av alle tiltakene som var undersøkt i disse studiene hadde sett på tiltak for å forebygge vold og krenkelser barn og unge imellom. For de amerikanske studiene hadde hele 75 % av studiene undersøkt denne typen tiltak.

Tiltak for å forebygge vold og krenkelser barn og unge imellom

Tutty (45) skriver om utviklingen av tiltak for barn og unge for å forebygge vold og overgrep på 90-tallet: «The goal is to reduce the incidence of child sexual abuse through arming children with the knowledge and skills to resist inappropriate touching or to know what to do if abuse has occurred». Fokus var med andre ord på tiltak for å gi barn og unge kunnskaper og ferdigheter knyttet til forebygging av vold, overgrep og krenkelser. Tiltakene for å forebygge vold, overgrep og krenkelser barn og unge imellom er som regel mer omfattende tiltak og er ikke utelukkede rettet mot å gi barn og unge kunnskaper og ferdigheter, men også å påvirke deres holdninger og atferd knyttet til vold, overgrep og krenkelser. Det kan tenkes at vi hadde funnet flere studier av tiltak som hadde «kunnskap- og ferdighets-perspektivet» også blant amerikanske studier dersom vi hadde søkt etter studier lenger tilbake enn fra år 2000. Kanskje har forskningsfeltet, spesielt i USA, beveget seg over til å studere mer komplekse tiltak, der de også undersøker utfall som holdninger og atferd.

Det kan tenkes at det å bygge forebyggingskompetanse hos barn og unge som gjelder mellom-menneskelige krenkelser, nettopp gjøres best ved å trene på sosiale relasjoner

jevnaaldrende imellom, både for å forebygge at barn og unge blir offer for vold og krenkelses og at de blir utøvere av vold og krenkelses (både som barn/ungdom og senere i livet som voksne). På den måten kan denne typen tiltak kanskje bidra til at færre barn og unge vil bli utsatt for vold, overgrep og krenkelses i fremtiden.

Andre typer tiltak enn undervisningstiltak i skolen

Vi fant få studier som hadde undersøkt andre tiltak enn undervisningstiltak i skolen. Det er naturlig at mange har undersøkt skolebaserte tiltak, da denne typen tiltak når flest barn. Det kan imidlertid tenkes at man som del av skolebaserte tiltak eller i tillegg til skolebaserte tiltak kunne nådd barn og unge gjennom større bruk av digitale arenaer, slik som nettsider, data-spill eller mobil applikasjoner¹⁹. Barn og unge i dag innhenter i stor grad informasjon og bruker av tiden sin på sosiale medier og på internett. Bruk av nettsider, mobil-applikasjoner eller data-spill kan tenkes å være gode plattformer for å nå barn og unge også med dette formålet. Vi tenker oss at det kunne være interessant med flere studier som undersøker effekten av tiltak gitt på digitale arenaer.

To studier hadde undersøkt effekten av mediekampanjer. Den ene studien fant ingen effekt av kampanjen. Den andre studien undersøkte en mediekampanje gitt i en liten by der modellene i kampanjen var lokal ungdom som de fleste kjente til. Denne studien fant at kampanjen hadde effekt både når det gjaldt de unges kunnskaper om- og holdninger til vold og krenkelses.

Kontrolltiltakene i studiene

De aller fleste studiene inkludert i denne kartleggingsoversikten sammenlignet en gruppe barn og unge som mottok et tiltak med en gruppe som ikke mottok et tiltak. Mange av studiene viste at barn og unge som mottok et tiltak hadde bedre skår på de utfallene som ble målt, enn de barna som ikke hadde mottatt et tiltak. Det er kanskje ikke så overraskende at barn som har lært om vold, overgrep og krenkelses har bedre kunnskaper om nettopp disse temaene enn barn som ikke har lært om dette. For å få bedre informasjon om hva som fungerer best for å lære barn og unge om denne tematikken kunne det vært interessant om flere studier hadde sammenlignet to aktive, men ulike tiltak.

Sammenhenger mellom populasjon, tiltak, utfallsmål og resultater

De fleste inkluderte studiene viste at tiltakene hadde effekt på de aktuelle utfallene. Dette gjaldt spesielt for utfallene kunnskaper og ferdigheter (skills – en form for kunnskap). For utfallskategoriene holdninger og atferd/opplevelser var det flere av studiene som fant blandede resultater eller ikke fant en positiv effekt av tiltaket. Å gi barn og unge kunnskaper om temaer som vold, overgrep og krenkelses gjør ikke nødvendigvis at de endrer holdning til relaterte temaer, og det gjør heller ikke nødvendigvis at de endrer atferd. Dette er i tråd med det KAB-studier finner, der de ser på sammenheng mellom «Knowledge», «Attitudes» og «Behavior» (78). Det ser ut som om det er relativt

¹⁹ Se et par av de Sør-Koreanske studiene for eksempler på tiltak gitt gjennom en mobil-applikasjon

enkelt å gi barn og unge bedre kunnskaper om voldsrelaterte tema, men at det er noe mer krevende å påvirke barn og unges holdninger og atferd. Lengre, mer omfattende tiltak viste bedre effekt for disse utfallsmålene enn kortere tiltak. I tillegg er det funn som tyder på at spesielt atferd hos barn og unge tar lenger tid å endre enn for eksempel kunnskaper. I en av de inkluderte studiene ble resultatene knyttet til utfallskategorien atferd/opplevelser signifikant positive først ved andre oppfølgingsmåling. Det kan tenkes at flere av studiene har hatt for kort oppfølgingstid til å måle effekten av tiltaket på utfall knyttet til barna og ungdommenes atferd/opplevelser.

Det er ikke unaturlig å tenke seg at både holdninger og atferd hos barn og unge er mer utfordrende å påvirke og kan ta lenger tid å påvirke enn kunnskaper og ferdigheter hos barn og unge. Dette taler for å 1) undersøke effekt av tiltak som har en viss varighet (og omfang), og dessuten 2) ha en oppfølgingstid i studiene som kan måle en eventuell endring i resultater for denne typen utfallsmål over (lenger) tid.

Vi så av resultatene at selv korte og middels lange tiltak kan gi effekt hos barn når det kommer til kunnskaper og ferdigheter. Mens lange tiltak hadde best effekt for utfall som holdninger og atferd/opplevelser. Både tiltak tidlig for de minste barna for å gi forebyggingskompetanse når det gjelder offer-rollen, og mer omfattende tiltak for eldre barn og ungdom som kan bidra til utvikling av unges evner til å inngå i sunne relasjoner både med tanke på offer- og utøver-rollen kan tenkes å være gunstig.

Tiltakene som er undersøkt i de inkluderte studiene viste jevnt over positive effekter. I en overvekt av de tilfellene hvor studiene ikke fant entydig positive effekter av tiltakene var dette studier av korte tiltak og/eller tiltak gitt sårbare grupper, slik som barn fra familier med lav sosioøkonomisk status og/eller barn fra minoritetsfamilier. Det kan tenkes at lengre, mer omfattende og tilpassede tiltak ville hatt bedre effekt.

Selv om resultatene jevnt over viser positive effekter av tiltakene, kan vi ikke si noe om hvor store disse effektene er. Dette skyldes at vi i denne kartleggingsoversikten kun har inkludert data om hvorvidt studiene finner signifikant positive effekter eller ikke, og ikke data om effektstørrelser mm.

Kvaliteten på forskningsresultatene

I denne kartleggingsoversikten har vi ikke kvalitetsvurdert de inkluderte studiene eller vurdert tilliten vi har til den samlede dokumentasjonen (GRADE). Imidlertid har vi kun inkludert studier som har undersøkt spørsmål om effekt som har et relativt robust design for å kunne besvare denne typen forskningsspørsmål.

Vi har i denne kartleggingsoversikten ikke foretatt noen statistiske analyser og har kun trukket ut resultater fra studiene. Det vil si at vi har rapportert hvorvidt studiene fant effekt av tiltakene eller ikke for de utallene som ble målt. Med andre ord om de fant en signifikant forskjell mellom gruppene eller ikke. Vi har ikke hentet ut informasjon om effektstørrelser, og kan således ikke si noe om hvor store effektene er.

Begrensninger med denne kartleggingen

Vi har ikke søkt etter studier utover i de nevnte databasene (metodekapittel), og kan således ha gått glipp av primærstudier som ikke er publisert i tidsskrifter fanget opp av disse. Imidlertid var kriteriet for inklusjon i denne oppsummeringen at studiene som undersøkte spørsmål om effekt hadde et design med både kontrollgruppe og pre- post-målinger, og vi tenker oss at dersom det var utført slike studier i nyere tid i nordiske land er det stor sannsynlighet for at disse ville vært publisert i tidsskrift vi ville ha fanget opp. Det er imidlertid ikke umulig at vi kan ha gått glipp av noen studier, både studier som har undersøkt spørsmål om effekt av tiltak og studier som har undersøkt spørsmål om erfaringer med tiltak.

Overensstemmelse med andre oversikter

I likhet med de systematiske oversiktene inkludert i rapporten FHI publiserte i 2017 på dette temaet (7) fant vi at opplærings- og informasjonstiltak for barn og unge for å forebygge vold og krenkelser viser positive effekter på flere utfallsmål. Vi fant ingen resultater som viste at slike tiltak har negative effekter.

Kunnskapshull

Vi fant ingen studier utført i Norge eller andre land i Norden som møtte kriteriene for inklusjon. Vi fant heller ikke mange studier av tiltak gitt på andre arenaer enn i skolen. Vi fant få studier av tiltak for barn yngre enn skolealder. Kun tre av de inkluderte studiene var tiltak gitt i barnehage.

Til tross for at barn og unge i stor grad innhenter informasjon på internett i dag, og bruker tid på sosiale medier og på andre digitale arenaer, var det svært få studier som hadde undersøkt slikt som en nettside eller et dataspill.

Dersom man skal gjennomføre en studie av tiltak for barn og unge for å forebygge vold, overgrep og krenkelser bør man legge ned tid i å tenke godt igjennom PICO. Dvs. hvilken aldersgruppe skal tiltaket prøves ut på, hva innebærer tiltaket med tanke på tema (the what), form (the how) og hvem som leverer tiltaket/hvilken plattform (the who), skal tiltaket sammenlignes med et annet aktivt tiltak eller en gruppe barn/unge som ikke får noe tiltak? Til sist: hvilke utfall er de mest interessante å måle, og hvordan måler man best disse? I tillegg bør man dersom man skal undersøke *effekten* av et tiltak etterstrebe et så robust design som mulig (både kontrollgruppe og pre-post-målinger). Imidlertid fant vi få kvalitative studier, så i tillegg til mer differensiert kunnskap om effekten av ulike tiltak trengs mer kunnskap om barn og unges erfaringer med slike tiltak.

Konklusjon

Robust forskning som undersøker effekt av tiltak for å forebygge og avdekke vold, overgrep og krenkelser mot barn ser ut til å ha økende fokus. Men det mangler studier fra Norge og andre nordiske land. Det er også publisert få studier som har undersøkt barn og unges erfaringer med slike tiltak. Det meste av forskningen på feltet har undersøkt effekten av skolebaserte tiltak, og finner positive resultater for mange av utfallsmålene som undersøkes. Få studier har undersøkt tiltak rettet mot de aller minste barna, og studier som undersøker bruken av digitale plattformer som arena for denne typen tiltak er også svært få.

Referanser

1. Mossige SS, K (red.). Vold og overgrep mot barn og unge. Omfang og utviklingstrekk 2007-2015. Oslo: Norsk institutt for forskning på oppvekst av; 2016. NOVA Rapport nr. 5.
2. Thoresen S, & Hjemdal, O. K. (red.). Vold og voldtekt i Norge. En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.; 2014. NKVTS Rapport nr. 1.
3. Wendelborg C. Mobbing og arbeidsro i skolen: Analyse av Elevundersøkelsen skoleåret 2017/18. Trondheim: NTNU; 2018.
4. Kjellgren CAsoP, risk factors and outcome Adolescent sexual offending. Prevalence, risk factors and outcome. Lund2009.
5. Braarud CH, & Nordanger, D. Ø. (2011). Kompleks traumatisering hos barn: En utviklingspsykologisk forståelse. Tidsskrift for Norsk Psykologforening 2011;48(10):968-72.
6. Øverlien C. Barn som opplever vold i hjemmet – kunnskapsstatus. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress; 2010.
7. Meneses JF MK, HM, Nguyen L, Berg RC. Forskning om effekt av opplærings- og informasjonstiltak om vold og seksuelle overgrep for barn og unge: Systematisk litteratursøk med sortering [Notat]. Oslo: Folkehelseinstituttet; 2017.
8. Arskey H, O'Malley L. Scoping studies: towards a methodological framework. International Journal of Social Research Methodology 2005;8(1):19-32.
9. Barbero JAJ, et al. Effectiveness of antibullying school programmes: A systematic review by evidence levels. Children and Youth Services Review 2012;34.9:1646-58.
10. Vreeman RC, and Aaron E. Carroll. A systematic review of school-based interventions to prevent bullying. Archives of pediatrics & adolescent medicine 2007;161.1:78-88.
11. Silva JLD, Oliveira WA, Mello FCM, Andrade LS, Bazon MR, Silva MAI. Anti-bullying interventions in schools: a systematic literature review. Ciencia & saude coletiva 2017;22(7):2329-40.
12. Hutson E, Kelly S, Militello LK. Systematic Review of Cyberbullying Interventions for Youth and Parents With Implications for Evidence-Based Practice. Worldviews on evidence-based nursing 2018;15(1):72-9.
13. Gusmoes J, Sanudo A, Valente JY, Sanchez ZM. Violence in Brazilian schools: Analysis of the effect of the #Tamojunto prevention program for bullying and physical violence. Journal of Adolescence 63:107-17.
14. Ekhtiari YS, Shojaeizadeh D, Foroushani AR, Ghofranipour F, Ahmadi B. Effect of an intervention on attitudes towards domestic violence among Iranian girls. JPMA - Journal of the Pakistan Medical Association 64(9):987-92.
15. Baiocchi M, Omondi B, Langat N, Boothroyd DB, Sinclair J, Pavia L, et al. A Behavior-Based Intervention That Prevents Sexual Assault: the Results of a

- Matched-Pairs, Cluster-Randomized Study in Nairobi, Kenya. *Prevention science : the official journal of the Society for Prevention Research* 2017;18(7):818-27.
16. Keller J, Mboya BO, Sinclair J, Githua OW, Mulinge M, Bergholz L, et al. A 6-Week School Curriculum Improves Boys' Attitudes and Behaviors Related to Gender-Based Violence in Kenya. *J Interpers Violence* 2017;32(4):535-57.
 17. Jin Y, Chen J, Jiang Y, Yu B. Evaluation of a sexual abuse prevention education program for school-age children in China: a comparison of teachers and parents as instructors. *Health Education Research* 32(4):364-73.
 18. Zhang W, Chen J, Feng Y, Li J, Liu C, Zhao X. Evaluation of a sexual abuse prevention education for Chinese preschoolers. *Research on Social Work Practice* 24(4):428-36.
 19. Weatherley R, Hajar A, Noralina O, John M, Preusser N, Yong M. Evaluation of a school-based sexual abuse prevention curriculum in Malaysia. *Children and Youth Services Review* 34(1):119-25.
 20. Sosa-Rubi SG, Saavedra-Avendano B, Piras C, Van Buren SJ, Bautista-Arredondo S. True Love: Effectiveness of a School-Based Program to Reduce Dating Violence Among Adolescents in Mexico City. *Prevention Science* 18(7):804-17.
 21. Im YL, Park KM. [Effects of sexuality education coaching program on sex-related knowledge and attitude among elementary school students]. *Journal of Korean Academy of Nursing* 44(1):31-40.
 22. Kim SJ, Kang KA. Effects of the Child Sexual Abuse Prevention Education (C-SAPE) Program on South Korean Fifth-Grade Students' Competence in Terms of Knowledge and Self-Protective Behaviors. *Journal of School Nursing* 33(2):123-32.
 23. Moon KJ, Park KM, Sung Y. Sexual Abuse Prevention Mobile Application (SAP_MobAPP) for Primary School Children in Korea. *Journal of Child Sexual Abuse* 26(5):573-89.
 24. Yom YH, Eun LK. Effects of a CD-ROM educational program on sexual knowledge and attitude. *CIN: Computers, Informatics, Nursing* 23(4):214-9.
 25. Chen YC, Fortson BL, Tseng KW. Pilot evaluation of a sexual abuse prevention program for Taiwanese children. *J Child Sex Abus* 2012;21(6):621-45.
 26. Devries KM, Knight L, Allen E, Parkes J, Kyegombe N, Naker D. Does the Good Schools Toolkit Reduce Physical, Sexual and Emotional Violence, and Injuries, in Girls and Boys equally? A Cluster-Randomised Controlled Trial. *Prevention science : the official journal of the Society for Prevention Research* 2017;18(7):839-53.
 27. Barron IG, Topping KJ. School-based abuse prevention: Effect on disclosures. *Journal of Family Violence* 25(7):651-9.
 28. Barron IG, Topping KJ. Exploratory evaluation of a school-based child sexual abuse prevention program. *Journal of Child Sexual Abuse* 2013;22(8):931-48.
 29. Barron IG, Topping KJ. Survivor experience of a child sexual abuse prevention program: a pilot study. *Journal of Interpersonal Violence* 28(14):2797-812.
 30. de Lijster GP, Felten H, Kok G, Kocken PL. Effects of an Interactive School-Based Program for Preventing Adolescent Sexual Harassment: A Cluster-Randomized Controlled Evaluation Study. *Journal of Youth & Adolescence* 45(5):874-86.
 31. Fox CL, Hale R, Gadd D. Domestic abuse prevention education: Listening to the views of young people. *Sex Education* 14(1):28-41.
 32. Fox CL, Corr M-L, Gadd D, Sim J. Evaluating the effectiveness of domestic abuse prevention education: Are certain children more or less receptive to the messages conveyed? *Legal and Criminological Psychology* 21(1):212-27.

33. Garaigordobil M, Martinez-Valderrey V. Impact of Cyberprogram 2.0 on Different Types of School Violence and Aggressiveness. *Frontiers in Psychology* 2016;7:428.
34. Jimenez-Barbero JA, R-H, ez JA, Llor-Esteban B, Llor-Zaragoza L, Garcia MP. Efficacy of a brief intervention on attitudes to reduce school violence: A randomized clinical trial. *Children and Youth Services Review* 35(9):1313-8.
35. Krahe B, Knappert L. A group-randomized evaluation of a theatre-based sexual abuse prevention programme for primary school children in Germany. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 19(4):321-9.
36. Munoz Maya B, Ortega-Rivera FJ, Sanchez Jimenez V. DaViPoP: An adolescence dating violence prevention program. *Apuntes de Psicología* 2013;31(2):215-24.
37. Moreno-Manso JM, Garcia-Baamonde E, Blazquez-Alonso M, Pozueco-Romero JM. Application of a child abuse prevention programme in an educational context. *Anales de Psicología* 2014;30(3):1014-24.
38. Dale R, Shanley DC, Zimmer-Gembeck MJ, Lines K, Pickering K, White C. Empowering and protecting children by enhancing knowledge, skills and well-being: A randomized trial of Learn to BE SAFE with Emmy. *Child Abuse & Neglect* 51:368-78.
39. Connolly J, Josephson W, Schnoll J, Simkins-Strong E, Pepler D, MacPherson A, et al. Evaluation of a youth-led program for preventing bullying, sexual harassment, and dating aggression in middle schools. *The Journal of Early Adolescence* 35(3):403-34.
40. Daigneault I, Hebert M, McDuff P, Frappier JY. Evaluation of a sexual abuse prevention workshop in a multicultural, impoverished urban area. *Journal of Child Sexual Abuse* 2012;21(5):521-42.
41. Daigneault I, Hebert M, McDuff P, Michaud F, Vezina-Gagnon P, Henry A, et al. Effectiveness of a sexual assault awareness and prevention workshop for youth: A 3-month follow-up pragmatic cluster randomization study. *Canadian Journal of Human Sexuality* 24(1):19-30.
42. Giesbrecht GF, Leadbeater BJ, MacDonald SW. Child and context characteristics in trajectories of physical and relational victimization among early elementary school children. *Development and Psychopathology* 23(1):239-52.
43. Hebert M, Lavoie F, Piche C, Poitras M. Proximate effects of a child sexual abuse prevention program in elementary school children. *Child Abuse & Neglect* 25(4):505-22.
44. Tutty LM. What children learn from sexual abuse prevention programs: Difficult concepts and developmental issues. *Research on Social Work Practice* 10(3):275-300.
45. Tutty LM. Listen to the children: kids' impressions of Who Do You Tell TM. *Journal of Child Sexual Abuse* 2014;23(1):17-37.
46. Wolfe DA, Crooks C, Jaffe P, Chiodo D, Hughes R, Ellis W, et al. A school-based program to prevent adolescent dating violence: a cluster randomized trial. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine* 163(8):692-9.
47. Allen SF. A study of a violence prevention program in prekindergarten classrooms. *Children & Schools* 31(3):177-87.
48. Brenick A, Shattuck J, Donlan A, Duh S, Zurbriggen EL. Empowering children with safety-skills: An evaluation of the Kidpower Everyday Safety-Skills Program. *Children and Youth Services Review* 44:152-62.
49. Counts MA. Smart kids/safe kids: Evaluation of a child sexual abuse prevention program. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences* 2004;64(10):3593.

50. Dake JA, Price JH, Murnan J. Evaluation of a child abuse prevention curriculum for third-grade students: assessment of knowledge and efficacy expectations. *Journal of School Health* 73(2):76-82.
51. Espelage DL, Low S, Polanin JR, Brown EC. The impact of a middle school program to reduce aggression, victimization, and sexual violence. *Journal of Adolescent Health* 53(2):180-6.
52. Farrell AD, Meyer AL, White KS. Evaluation of Responding in Peaceful and Positive Ways (RIPP): a school-based prevention program for reducing violence among urban adolescents. *Journal of Clinical Child Psychology* 30(4):451-63.
53. Fawson PR, Broce R, Bonner B, Wright R. Adolescents' experiences: Programming implications for in-school violence prevention programs. *School Social Work Journal* 41(1):1-16.
54. Foshee VA, Bauman KE, Ennett ST, Suchindran C, Benefield T, Linder GF. Assessing the effects of the dating violence prevention program "safe dates" using random coefficient regression modeling. *Prevention Science* 6(3):245-58.
55. Foshee VA, Reyes LM, Agnew-Brune CB, Simon TR, Vagi KJ, Lee RD, et al. The effects of the evidence-based Safe Dates dating abuse prevention program on other youth violence outcomes. *Prevention Science* 15(6):907-16.
56. Gilliam M, Jagoda P, Jaworski E, Hebert LE, Lyman P, Wilson M. "Because if we don't talk about it, how are we going to prevent it?": Lucidity, a narrative-based digital game about sexual violence. *Sex Education* 16(4):391-404.
57. Peters J, Sinn N, Dollman J, Campbell K, Lynch J. General nutrition knowledge mediates parental influences on the diets of 2-5 year old children. *Australasian Medical Journal* 2011;4:722.
58. Jaycox LH, McCaffrey D, Eiseman B, Aronoff J, Shelley GA, Collins RL, et al. Impact of a school-based dating violence prevention program among Latino teens: randomized controlled effectiveness trial. *Journal of Adolescent Health* 39(5):694-704.
59. Joppa MC, Rizzo CJ, Nieves AV, Brown LK. Pilot Investigation of the Katie Brown Educational Program: A School-Community Partnership. *Journal of School Health* 86(4):288-97.
60. Kenny MC, Wurtele SK, Alonso L. Evaluation of a personal safety program with Latino preschoolers. *Journal of Child Sexual Abuse* 2012;21(4):368-85.
61. Kisiel C, r, Blaustein M, Spinazzola J, Schmidt CS, Zucker M, et al. Evaluation of a Theater-Based Youth Violence Prevention Program for Elementary School Children. *Journal of School Violence* 5(2):19-36.
62. Levesque DA, Johnson JL, Welch CA, Prochaska JM, Paiva AL. Teen Dating Violence Prevention: Cluster-Randomized Trial of Teen Choices, an Online, Stage-Based Program for Healthy, Nonviolent Relationships. *Psychology of Violence* 6(3):421-32.
63. Meraviglia MG, Becker H, Rosenbluth B, Sanchez E, Robertson T. The expect respect project - Creating a positive elementary school climate. *Journal of Interpersonal Violence* 18(11):1347-60.
64. Miller E, Tancredi DJ, McCauley HL, Decker MR, Virata MC, Anderson HA, et al. "Coaching boys into men": a cluster-randomized controlled trial of a dating violence prevention program. *Journal of Adolescent Health* 51(5):431-8.
65. Miller S, Williams J, Cutbush S, Gibbs D, Clinton-Sherrod M, Jones S. Evaluation of the Start Strong initiative: preventing teen dating violence and promoting healthy relationships among middle school students. *Journal of Adolescent Health* 56(2):S14-9.
66. Miller E, Goldstein S, McCauley HL, Jones KA, Dick RN, Jetton J, et al. A school health center intervention for abusive adolescent relationships: a cluster RCT. *Pediatrics* 135(1):76-85.

67. Rothman EF, Decker MR, Silverman JG. Evaluation of a Teen Dating Violence Social Marketing Campaign: Lessons Learned when the Null Hypothesis Was Accepted. *New Directions for Evaluation* (110):33-44.
68. Rowe LS, Jouriles EN, McDonald R. Reducing sexual victimization among adolescent girls: a randomized controlled pilot trial of my voice, my choice. *Behavior Therapy* 46(3):315-27.
69. Sanchez E, Robertson TR, Lewis CM, Rosenbluth B, Bohman T, Casey DM. Preventing bullying and sexual harassment in elementary schools: The expect respect model. *Journal of Emotional Abuse* 2001;2(2):157-80.
70. Sanchez-Cesareo M. Outcome evaluation of the youth project: A school-based teen dating violence prevention program. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering* 63(12):6146.
71. Sargent KS, Jouriles EN, Rosenfield D, McDonald R. A High School-Based Evaluation of TakeCARE, a Video Bystander Program to Prevent Adolescent Relationship Violence. *Journal of Youth & Adolescence* 46(3):633-43.
72. Sullivan TN, S, KS, Farrell AD, Taylor KA, Doyle ST. Evaluation of violence prevention approaches among early adolescents: Moderating effects of disability status and gender. *Journal of Child and Family Studies* 26(4):1151-63.
73. Swaim R, C. a, Kelly K. Efficacy of a randomized trial of a community and school-based anti-violence media intervention among small-town middle school youth. *Prevention Science* 9(3):202-14.
74. Taylor B, Stein N, Burden F. The effects of gender violence/ harassment prevention programming in middle schools: a randomized experimental evaluation. *Violence and victims* 2010;25(2):202-23.
75. Taylor BG, Mumford EA, Stein ND. Effectiveness of "shifting boundaries" teen dating violence prevention program for subgroups of middle school students. *Journal of Adolescent Health* 56(2):S20-6.
76. Weisz AN, Black BM. Evaluating a Sexual Assault and Dating Violence Prevention Program for Urban Youth. *Social Work Research* 25(2):89-100.
77. Williams J, Miller S, Cutbush S, Gibbs D, Clinton-Sherrod M, Jones S. A latent transition model of the effects of a teen dating violence prevention initiative. *Journal of Adolescent Health* 56(2):S27-32.
78. Schrader PG, Lawless K. The knowledge, attitudes, & behaviors approach how to evaluate performance and learning in complex environments 2004.
79. Movsisyan A. Students' perceptions of school interventions to reduce violence. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences* 2015;76(3):No Pagination Specified.
80. Silverman AB. Evaluating the efficacy of the Rhode Island Teen Dating Violence Prevention program (TDVPP): A process and outcome approach to determining the success of both primary and secondary prevention projects. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering* 61(10):5581.

Vedlegg

Vedlegg 1: Ordliste

Controlled Before After Study (CBA)	Et ikke-randomisert studiedesign hvor man har to grupper, en tiltaksgruppe og en kontrollgruppe, og innhenter data fra begge gruppene både før og etter tiltaket.
Cluster Randomized Controlled Trial (C-RCT)	Et forsøk hvor grupper (<i>cluster</i>) av individer (f.eks. sykehus, avdelinger, familier, geografiske områder) heller enn individer, blir randomisert til ulike armer i forsøket. I disse studiene må man være oppmerksom på å unngå
GRADE	En metode for å vurdere kvaliteten på dokumentasjonen (for hvert utfall) og styrken på anbefalinger. Følgende fire kriterier blir vurdert: studietype, studiekvalitet, konsistens (samsvar mellom studier) og direktet (hvor like studiedeltakerne, tiltakene og utfallsmålene i de inkluderte studiene er i forhold til de personer, tiltak og utfall man egentlig er opptatt av).
Kontrollgruppe	En gruppe som brukes som sammenligning for en tiltaksgruppe. Den har lignende karakteristika som tiltaksgruppen, men mottar et alternativt tiltak eller ingen tiltak.
Metodisk kvalitet	Vurdering av den helhetlige kvaliteten av en studie. Dette gjøres ved å vurdere studiens design, instrumenter, resultater osv. Sjekklistene benyttes ofte til dette formålet.
Populasjon	I forskning: gruppen av personer som studeres, vanligvis dannet ved at det trekkes et utvalg fra populasjonen. Populasjoner kan bli definert ut fra enhver egenskap, f.eks. geografi, aldersgruppe, bestemte sykdommer.
Randomisering	Den prosess som tilfeldig fordeler deltakere til en av armene i en kontrollert studie. Det er to komponenter i randomisering: generering av en tilfeldig sekvens, og dens implementering, ideelt på en måte slik at de som inkluderer deltakere i en studie, ikke er klar over sekvensen (skjult allokering). En god randomiseringsmåte er typisk en metode hvor deltakere allokeres til en gruppe fra et sentralt senter (for eksempel via telefon eller e-post), og sekvensen genereres av en tilfeldighetsgenerator på en datamaskin.
Randomisert kontrollert studie (RCT)	Et studiedesign hvor deltakerne er randomisert (tilfeldig fordelt) til en tiltaks- og kontrollgruppe. Resultatene blir vurdert ved å sammenlikne utfall i behandlings-/tiltaksgruppen og

	kontrollgruppen. En fordel ved en RCT er at den tilfeldige fordeling av deltakere til de to (eller flere) gruppene i teorien sikrer at gruppene er like med hensyn til demografiske og sykdomsspesifikke variabler samt konfunder-variabler.
Statistisk signifikant	Et resultat som det er usannsynlig er fremkommet ved tilfeldigheter. Den sedvanlige grense for denne vurderingen er at resultatet, eller mer ekstreme resultater, ville forekomme med en sannsynlighet mindre enn 5 % hvis nullhypotesen var sann. Statistiske tester gir en p-verdi som brukes for å vurdere dette.

Vedlegg 2: Søkestrategi

Database:

Ovid MEDLINE(R) Epub Ahead of Print, In-Process & Other Non-Indexed Citations, Ovid MEDLINE(R) Daily and Ovid MEDLINE(R) 1946 to Present

Dato: 23.05.2018

Treff: 5485

```
#   Searches Results
1   exp child/      1771877
2   Adolescent/    1866613
3   minors/        2445
4   or/1-3         2788007
5   Domestic Violence/ 5835
6   Physical Abuse/ 253
7   Sex Offenses/  7692
8   Incest/        1618
9   Rape/          6006
10  Intimate Partner Violence/ 1190
11  Sexual Harassment/ 1480
12  or/5-11        22048
13  4 and 12       9511
14  exp child abuse/ [+child sexual abuse] 27884
15  13 or 14       34230
16  primary prevention/ 16762
17  pc.fs. [prevention and control] 1181644
18  16 or 17       1186547
19  15 and 18      6418
20  (adolescen* or child* or boy? or boyfriend* or boy-friend* or daycare cent* or day
care cent* or fosterchild* or girl? or girlfriend* or girl-friend* or juvenile? or kid? or
kindergarten* or minor? or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or pre-
pubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil? or schoolage* or school-age* or
schoolchild* or school-child* or school-student* or schooler* or teen? or teenager* or
teen-ager* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or young
people or young person?).ti,ab,kf. 1841723
```

21 (perpetrat* or assault* or offend* or offence* or offense* or rape? or rapist? or incest* or molest* or ((domestic or family or partner? or dating or physical* or mental* or emotional* or verbal* or psychological*)) adj1 (abus* or violence*)) or (sex* adj3 (abus* or crim* or coerc* or exploit* or groom* or harass* or misconduct or victimi*)) or (groom* adj3 (online or child*))).ti,ab,kf. 71520

22 20 and 21 27663

23 ((adolescen* or child* or boy? or boyfriend* or boy-friend* or daycare cent* or day care cent* or fosterchild* or girl? or girlfriend* or girl-friend* or juvenile? or kid? or kindergarten* or minor? or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil? or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or school-student* or schooler* or teen? or teenager* or teen-ager* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or young people or young person?) adj1 (abus* or maltreat* or mistreat* or neglect*)).ti,ab,kf. 16432

24 22 or 23 37887

25 (prevent* or ((education* or school-based) adj2 (intervention* or program*))).ti,ab,kf. 1306219

26 24 and 25 6661

27 19 or 26 11707

28 Randomized Controlled Trial/ 462300

29 Non-randomized controlled trials as topic/ 356

30 Controlled Clinical Trial/ 92438

31 Controlled Before-After Studies/ 327

32 Multicenter Study/ 234567

33 Pragmatic Clinical Trial/ 791

34 Interrupted Time Series Analysis/ 436

35 (random* or trial or intervention? or effect? or impact? or multicenter or multi center or multicentre or multi centre or controlled or control group? or (before adj5 after) or (pre adj5 post) or ((pretest or pre test) and (posttest or post test)) or quasiexperiment* or quasi experiment* or evaluat* or time series or time point? or repeated measur*).ti,ab. 8863198

36 interview*.tw. or Interviews/ or Qualitative Research/ or (experience* or qualitative).tw. 1280229

37 or/28-36 9629120

38 27 and 37 6866

39 exp animals/ not (exp animals/ and humans/) 4463161

40 (news or editorial or comment).pt. 1215141

41 38 not (39 or 40) 6817

42 limit 41 to yr="2000-current" 5545

43 remove duplicates from 42 5485

Database:

[OVID] PsycINFO 1806 to May Week 2 2018

Dato: 23.05.2018

Treff: 6901

#	Searches	Results
1	("100" or "160" or "180" or "200").ag. [note: Childhood, Preschool Age, School Age, Adolescence]	732672
2	domestic violence/	10713
3	incest/	2549
4	physical abuse/	5615
5	sexual abuse/	19439
6	exp rape/	5650
7	sex offenses/	9152
8	sexual harassment/	2341
9	intimate partner violence/	6718
10	emotional abuse/	2368
11	verbal abuse/	471
12	or/2-11	54552
13	1 and 12	13945
14	child abuse/	27481
15	child neglect/	3789
16	or/13-15	36243
17	prevention/ or early intervention/ or educational programs/ or school based intervention/	74260
18	16 and 17	1896
19	(adolescen* or child* or boy? or boyfriend* or boy-friend* or daycare cent* or day care cent* or fosterchild* or girl? or girlfriend* or girl-friend* or juvenile? or kid? or kindergarten* or minor? or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or pre-pubescent* or pre-pubescent* or pubescent* or pupil? or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or school-student* or schooler* or teen? or teenager* or teen-ager* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or young people or young person?).ti,ab,id.	937580
20	(perpetrat* or assault* or offend* or offence* or offense* or rape? or rapist? or incest* or molest* or ((domestic or family or partner? or dating or physical* or mental* or emotional* or verbal* or psychological*) adj1 (abus* or violence*)) or (sex* adj3 (abus* or crim* or coerc* or exploit* or groom* or harass* or misconduct or victimi*)) or (groom* adj3 (online or child*))).ti,ab,id.	115403
21	19 and 20	52513
22	((adolescen* or child* or boy? or boyfriend* or boy-friend* or daycare cent* or day care cent* or fosterchild* or girl? or girlfriend* or girl-friend* or juvenile? or kid? or kindergarten* or minor? or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescent* or pre-pubescent* or pubescent* or pupil? or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or school-student* or schooler* or teen? or teenager* or teen-ager* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or young	

people or young person?) adj1 (abus* or maltreat* or mistreat* or neglect*).ti,ab,id.
 24478

23 21 or 22 65433

24 (prevent* or ((education* or school-based) adj2 (intervention* or program*))).ti,ab,id. 241745

25 23 and 24 9789

26 18 or 25 10120

27 ("0400" or "0451" or "1800" or "2000").md. [empirical study/ prospective study/ quantitative study/ treatment outcome/clinical trial/] 2281421

28 Experimental Design/ 10775

29 Between Groups Design/ 110

30 Quantitative Methods/ 3051

31 Quasi Experimental Methods/ 144

32 Experiment Controls/ 894

33 Pretesting/ 237

34 Posttesting/ 135

35 Time Series/ 1902

36 Repeated Measures/ 653

37 (random* or trial or intervention? or effect* or impact? or multicenter or multi center or multicentre or multi centre or controlled or control group? or (before adj5 after) or (pre adj5 post) or ((pretest or pre test) and (posttest or post test)) or quasiexperiment* or quasi experiment* or evaluat* or time series or time point? or repeated measur*).ti,ab. 1985353

38 ("1600" or "0700" or "0750").md. or (experience* or interview* or qualitative).tw. [1600 Qualitative Study 0700 Interview 0750 Focus Group] 956239

39 or/27-38 3228564

40 26 and 39 8683

41 limit 40 to yr="2000-current" 6901

Database:

Embase 1974 to 2018 May 22

Dato: 23.05.2018

Treff: 2753

#	Searches	Results
1	child/	1626376
2	adolescent/	1488758
3	"minor (person)"/	487
4	1 or 2 or 3	2454136
5	domestic violence/	7723
6	incest/	2145
7	physical violence/	1139
8	sexual abuse/	13167

- 9 sexual harassment/ 2255
- 10 sexual violence/ 1623
- 11 sexual crime/ 10399
- 12 sexual assault/ 1513
- 13 rape/ 7480
- 14 acquaintance rape/ 16
- 15 attempted rape/ 31
- 16 or/5-15 40592
- 17 4 and 16 11844
- 18 child abuse/ 27557
- 19 child sexual abuse/ 8441
- 20 17 or 18 or 19 42294
- 21 education program/ 45985
- 22 prevention/ 231183
- 23 primary prevention/ 36208
- 24 or/21-23 309531
- 25 20 and 24 1102
- 26 (adolescen* or child* or boy? or boyfriend* or boy-friend* or daycare cent* or day care cent* or fosterchild* or girl? or girlfriend* or girl-friend* or juvenile? or kid? or kindergarten* or minor? or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or pre-pubescent* or pre-pubescent* or pubescent* or pupil? or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or school-student* or schooler* or teen? or teenager* or teen-ager* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or young people or young person?).ti,ab,kw. 2268246
- 27 (perpetrat* or assault* or offend* or offence* or offense* or rape? or rapist? or incest* or molest* or ((domestic or family or partner? or dating or physical* or mental* or emotional* or verbal* or psychological*) adj1 (abus* or violence*)) or (sex* adj3 (abus* or crim* or coerc* or exploit* or groom* or harass* or misconduct or victimi*)) or (groom* adj3 (online or child*))).ti,ab,kw. 88081
- 28 26 and 27 34215
- 29 ((adolescen* or child* or boy? or boyfriend* or boy-friend* or daycare cent* or day care cent* or fosterchild* or girl? or girlfriend* or girl-friend* or juvenile? or kid? or kindergarten* or minor? or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescent* or pre-pubescent* or pubescent* or pupil? or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or school-student* or schooler* or teen? or teenager* or teen-ager* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or young people or young person?) adj1 (abus* or maltreat* or mistreat* or neglect*).ti,ab,kw. 20125
- 30 28 or 29 46306
- 31 (prevent* or ((education* or school-based) adj2 (intervention* or program*))).ti,ab,kw. 1672685
- 32 30 and 31 7833
- 33 25 or 32 8368
- 34 Randomized Controlled Trial/ 503050

35 Controlled Clinical Trial/ 461463
 36 Quasi Experimental Study/ 4588
 37 Pretest Posttest Control Group Design/ 342
 38 Time Series Analysis/ 20787
 39 Experimental Design/ 15488
 40 Multicenter Study/ 185670
 41 Pretest Posttest Design/ 2751
 42 (random* or trial or intervention? or effect* or impact? or multicenter or multi
 center or multicentre or multi centre or controlled or control group? or (before adj5 af-
 ter) or (pre adj5 post) or ((pretest or pre test) and (posttest or post test)) or quasiex-
 periment* or quasi experiment* or evaluat* or time series or time point? or repeated
 measur*).ti,ab. 12216262
 43 interview*.tw. or qualitative research/ or (experience* or qualitative).tw.
 1708228
 44 or/34-43 13073492
 45 33 and 44 6137
 46 exp animals/ or exp invertebrate/ or animal experiment/ or animal model/ or an-
 imal tissue/ or animal cell/ or nonhuman/ 26063529
 47 human/ or normal human/ or human cell/ 19717589
 48 46 not (46 and 47) 6394318
 49 (news or editorial or comment).pt. 566438
 50 45 not (48 or 49) 6112
 51 limit 50 to embase 3541
 52 limit 51 to yr="2000-current" 2861
 53 remove duplicates from 52 2753

Database:

Cochrane Library (DARE)

Dato: 23.05.2018

Treff: 530

ID	Search	Hits
#1	[mh Child]	305
#2	[mh ^Minors]	9
#3	[mh ^Adolescent]	95495
#4	(8-#3-#3)	95655
#5	[mh ^"Domestic Violence"]	170
#6	[mh ^Incest]	5
#7	[mh ^"Physical Abuse"]	1
#8	[mh ^"Sex Offenses"]	153
#9	[mh ^Rape]	108
#10	[mh ^"Sexual Harassment"]	16
#11	[mh ^"Intimate Partner Violence"]	53
#12	(79-#11-#11)	464

#13 #4 and #12 176

#14 [mh "Child Abuse"] 544

#15 #13 or #14 701

#16 [mh ^"Primary Prevention"] 1067

#17 #15 and #16 13

#18 [mh ^"Domestic Violence"/pc] 67

#19 [mh ^Incest/pc] 0

#20 [mh ^"Physical Abuse"/pc] 0

#21 [mh ^"Sex Offenses"/pc] 51

#22 [mh ^Rape/pc] 26

#23 [mh ^"Sexual Harassment"/pc] 5

#24 [mh ^"Intimate Partner Violence"/pc] 32

#25 (80-#24-#24) 169

#26 #4 and #25 83

#27 [mh "Child Abuse"/pc] 172

#28 #26 or #27 252

#29 #28 or #17 253

#30 (adolescen* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juvenile* or kid or kids or kindergarten* or minor or minors or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil or pupils or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or teen* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or "young people" or young-person*):ti,ab,kw 205500

#31 (perpetrat* or assault* or offend* or offence* or offense* or rape or rapes or raped or rapist or rapists or incest* or molest* or ((domestic or family or partner or partners or dating or physical* or mental* or emotional* or verbal* or psychological*) near/1 (abus* or violence*)) or (sex* near/3 (abus* or crim* or coerc* or exploit* or groom* or harass* or misconduct or victimi*)) or (groom* near/3 (online or child*))) :ti,ab,kw 3007

#32 #30 and #31 1541

#33 ((adolescen* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juvenile* or kid or kids or kindergarten* or minor or minors or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil or pupils or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or teen* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or "young people" or young-person*) near/1 (abus* or maltreat* or mistreat* or neglect*)):ti,ab,kw 950

#34 #32 or #33 1995

#35 (prevent* or ((education* or school-based) near/2 (intervention* or program*))) :ti,ab,kw 122432

#36 #34 and #35 613

#37 #29 or #36 Publication Year from 2000 to 2018 in Trials 530

Database:

[EBSCO] CINAHL

Dato: 23.05.2018

Treff: 1940

#	Query	Results
S1	(MH "Child+")	Display
S2	(MH "Minors (Legal)")	Display
S3	(MH "Adolescence")	262,421
S4	S1 OR S2 OR S3	514,481
S5	(MH "Domestic Violence")	6,153
S6	(MH "Incest")	351
S7	(MH "Rape")	2,407
S8	(MH "Sexual Harassment")	1,186
S9	(MH "Intimate Partner Violence")	6,619
S10	S5 OR S6 OR S7 OR S8 OR S9	15,616
S11	S3 AND S10	3,067
S12	(MH "Child Abuse")	9,447
S13	(MH "Child Abuse, Sexual")	4,279
S14	S11 OR S12 OR S13	15,650
S15	(MH "Preventive Health Care+")	168,044
S16	(MH "Preventive Trials")	178
S17	S15 OR S16	168,196
S18	S14 AND S17	685
S19	(MH "Child Abuse+/PC")	2,264
S20	(MH "Child Abuse, Sexual/PC")	395
S21	S18 OR S19 OR S20	2,745
S22	(adolescen* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juvenile* or kid or kids or kindergarten* or minor or minors or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil or pupils or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or teen* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or "young people" or young-person*)	594,780
S23	(perpetrat* or assault* or offend* or offence* or offense* or rape or rapes or raped or rapist or rapists or incest* or molest* or ((domestic or family or partner or partners or dating or physical* or mental* or emotional* or verbal* or psychological*) N0 (abus* or violence*)) or (sex* N2 (abus* or crim* or coerc* or exploit* or groom* or harass* or misconduct or victimi*)) or (groom* N2 (online or child*)))	39,384
S24	S22 AND S23	17,284
S25	((adolescen* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juvenile* or kid or kids or kindergarten* or minor or minors or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil or pupils or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or teen* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or "young people" or young-person*) N0 (abus* or maltreat* or mistreat* or neglect*))	14,795

S26 S24 OR S25 24,754
 S27 (prevent* or ((education* or school-based) N1 (intervention* or program*)))
 477,917
 S28 S26 AND S27 6,392
 S29 S21 OR S28 6,664
 S30 (PT randomized controlled trial) OR (PT clinical trial) OR (PT research) OR (MH
 randomized controlled trials) OR (MH clinical trials) OR (MH intervention trials) OR
 (MH nonrandomized trials) OR (MH experimental studies) OR (MH pretest-posttest de-
 sign+) OR (MH quasi-experimental studies+) OR (MH multicenter studies) OR (MH "Re-
 peated Measures") OR (MH Controlled Before-After Studies) OR (MH Quantitative Stud-
 ies) OR (MH Control Group) 1,256,483
 S31 (randomis* or randomiz* or random or randomly or trial or intervention# or ef-
 fect* or impact# or multicenter or multi-center or multicentre or multi-centre or con-
 trolled or control group# or (before N4 after) or (pre N4 post) or ((pretest or pre-test)
 and (posttest or post-test)) or quasiexperiment* or quasi-experiment* or evaluat* or
 time-series or time point# or repeated-measur*) 1,415,593
 S32 (MH "Interviews") OR (MH Qualitative Studies) 151,857
 S33 interview* or qualitative or experience* 400,574
 S34 S30 OR S31 OR S32 OR S33 1,876,502
 S35 S29 AND S34 [Limiters: Exclude MEDLINE records; Published Date: 20000101-
 20180531] 1,940

Database:

[EBSCO] ERIC
 Dato: 23.05.2018
 Treff: 1251

Query Results

S1 (((DE "Preadolescents" OR DE "Adolescents" OR DE "Children" OR DE "Early Ado-
 lescents" OR DE "Late Adolescents" OR DE "Youth"))) OR (DE "Elementary School Stu-
 dents")) OR (DE "Preschool Children") 148,362
 S2 ((DE "Family Violence") OR (DE "Sexual Abuse" OR DE "Rape" OR DE "Sexual Har-
 assment")) OR (DE "Rape") OR (DE "Sexual Abuse") 8,838
 S3 S1 AND S2 2,212
 S4 DE "Child Abuse" 7,968
 S5 S3 OR S4 9,068
 S6 (DE "Prevention") OR (DE "Early Intervention") 22,330
 S7 S5 AND S6 1,230
 S8 (adolescen* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juve-
 nile* or kid or kids or kindergarten* or minor or minors or preteen* or pre-teen* or
 preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil or
 pupils or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or
 teen* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or "young people"
 or young-person*) 465,351

S9 (assault* or offend* or offence* or offense* or rape or rapes or raped or rapist or rapists or incest* or molest* or ((domestic or family or partner or partners or dating or physical* or mental* or emotional* or verbal* or psychological*) N0 (abus* or violence*)) or (sex* N2 (abus* or crim* or coerc* or exploit* or groom* or harass* or misconduct or victimi*)) or (groom* N2 (online or child*))) 17,594

S10 S8 AND S9 10,292

S11 ((adolescen* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juvenile* or kid or kids or kindergarten* or minor or minors or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil or pupils or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or teen* or toddler* or underage* or under-age* or youngster* or youth or "young people" or young-person*) N0 (abus* or maltreat* or mistreat* or neglect*)) 9,594

S12 S10 OR S11 15,312

S13 (prevent* or ((education* or school-based) N1 (intervention* or program*))) 135,606

S14 S12 AND S13 3,801

S15 S7 OR S14 [Limiters - Date Published: 20000101-20180531] 1,587

S16 (DE "Randomized Controlled Trials" OR DE "Pretests Posttests" OR DE "Control Groups" OR DE "Evaluation Research" OR DE "Quasiexperimental Design" OR DE "Interviews" OR DE "Program Validation" OR DE "Program Effectiveness" OR DE "Program Evaluation" OR DE "Outcomes of Treatment") OR (DE "Qualitative Research")

126,491

S17 random* or trial or intervention# or effect* or impact# or multicenter or multicenter or multicentre or multi-centre or controlled or control group# or (before N4 after) or (pre N4 post) or ((pretest or pre-test) and (posttest or post-test)) or quasiexperiment* or quasi-experiment* or evaluat* or time-series or time point# or repeated-measur* or interview* or experience* or qualitative 422,312

S18 S16 OR S17 422,991

S19 S15 AND S18 [Limiters - Date Published: 20000101-20180531]

1,251

Database:

(ProQuest) Sociological Abstracts & Social Services Abstracts

Dato: 23.05.2018

Treff: 2312

(((((MAINSUBJECT.EXACT.EXPLODE("Children") OR MAINSUBJECT.EXACT("Adolescents") OR MAINSUBJECT.EXACT("Youth")) AND (MAINSUBJECT.EXACT("Rape") OR MAINSUBJECT.EXACT("Emotional Abuse") OR MAINSUBJECT.EXACT("Partner Abuse") OR MAINSUBJECT.EXACT("Sexual Abuse") OR MAINSUBJECT.EXACT("Sex Offenders") OR MAINSUBJECT.EXACT("Assault") OR MAINSUBJECT.EXACT("Offenses") OR MAINSUBJECT.EXACT("Family Violence") OR MAINSUBJECT.EXACT("Incest") OR MAINSUBJECT.EXACT("Sexual Assault")) OR MAINSUBJECT.EXACT("Child Neglect") OR MAINSUBJECT.EXACT("Child Abuse") OR MAINSUBJECT.EXACT("Child Sexual Abuse")) AND

(MAINSUBJECT.EXACT("Prevention")) OR (((TI,AB(adolescenc* OR child* OR boy* OR "daycare center" OR "daycare centers" OR "day care center" OR "day care centers" OR girl* OR juvenile* OR kid OR kids OR kindergarten* OR minor OR minors OR preteen* OR "pre-teenagers" OR preschool* OR "pre-school" OR "preschools" OR "pre-schools" OR "preschoolers" OR "pre schoolers" OR pubescen* OR pupil OR pupils OR schoolage* OR "school-age" OR "schoolaged" or "school-aged" OR schoolchild* OR "school-child" OR "school-children" OR schooler* OR teen* OR toddler* OR underage* OR "under-age" OR "underaged" OR "under-aged" OR youngster* OR youth OR "young people" OR "young person" OR "young persons") AND TI,AB(assault* OR perpetr* OR offend* OR offence* OR offense* OR rape* OR raped OR rapist* OR incest* OR molest* OR "dating violence" OR "dating violences" OR "domestic abuse" OR "domestic violence" OR "sexual abuse" OR "sexual abused" OR "sexually abuse" OR "sexually abused" OR "physical abuse" OR "physically abuse" OR "physically abused" OR "mental abuse" OR "mentally abuse" OR "mentally abused" OR "emotional abuse" OR "emotionally abuse" OR "emotionally abused" OR "verbal abuse" OR "verbally abuse" OR "verbally abused" OR "psychological abuse" OR "psychologically abuse" OR "psychologically abused" OR "partner abuse" OR "abusive partner" OR "abusive partners" OR mistreat* OR maltreat* OR "sexual coercions" OR "sexually coerced" OR "sexually exploit" OR "sexually exploited" OR "sexual exploitations" OR "sexual victim" OR "sexual victims" OR "sexual crime" OR "sexual grooming" OR "sexual misconduct" OR "online grooming" OR victimi*)) OR TI,AB("child abuse" OR "child abuser" OR "abuse children" OR "abused children" OR "abused child" OR "childhood abuse" OR "child neglect" OR "childhood neglect" OR "neglected child" OR "neglected children" OR "child mistreatment" OR "mistreated child" OR "mistreated children" OR "child maltreatment" OR "maltreated child" OR "maltreated children" OR "child sexual abuse" OR "child grooming" OR "online grooming")) AND TI,AB(prevent* OR education-program* OR educational-program* OR school-based OR educational-intervention*)) AND (TI,AB(randomis* OR randomiz* OR "random" OR "randomly" OR "trial" OR intervention[*1] OR effect* OR impact[*1] OR "multicenter" OR "multi-center" OR "multicentre" OR "multi-centre" OR "controlled" OR control-group[*1] OR ("before" NEAR/4 "after") OR ("pre" NEAR/4 "post") OR ("pre-test" OR "pre-test") AND ("posttest" OR "post-test")) OR quasiexperiment* OR quasiexperiment* OR evaluat* OR "time-series" OR time-point[*1] OR repeated-measur* OR interview* OR experience* OR qualitative) AND pd(>20000101))

Database:

Web of Science Core collection (Indexes=SCI-EXPANDED & SSCI)

Dato: 23.05.2018

Treff: 6577

1 TOPIC: ((adolescenc* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juvenile* or kid\$ or kindergarten* or minor\$ or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescen* or pre-pubescen* or pubescen* or pupil\$ or schoolage*

or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or teen* or toddler* or under-age* or under-age* or youngster* or "youth" or "young people" or young-person*))

2,005,730

2 TOPIC: ((perpetrat* or assault* or offend* or offence* or offense* or rape\$ or incest* or molest* or (("domestic" or "family" or partner\$ or "dating" or physical* or mental* or emotional* or verbal* or psychological*) Near/0 (abus* or violence*)) or (sex* Near/2 (abus* or crim* or coerc* or exploit* or groom* or harass* or "misconduct" or victimi*)) or (groom* Near/2 ("online" or child*)))) 115,527

3 #2 AND #1 44,238

4 TOPIC: ((adolescen* or child* or boy* or daycare-cent* or day-care-cent* or girl* or juvenile* or kid\$ or kindergarten* or minor\$ or preteen* or pre-teen* or preschool* or pre-school* or prepubescent* or pre-pubescent* or pubescen* or pupil\$ or schoolage* or school-age* or schoolchild* or school-child* or schooler* or teen* or toddler* or under-age* or under-age* or youngster* or "youth" or "young people" or young-person*) NEAR/0 (abus* or maltreat* or mistreat* or neglect*)) 18,284

5 #4 OR #3 54,257

6 TOPIC: (prevent* or ((education* or school-based) Near/1 (intervention* or program*))) 1,299,293

7 #6 AND #5 9,009

8 TOPIC: (random* or "trial" or intervention\$ or effect* or impact\$ or "multicenter" or "multi-center" or "multicentre" or "multi-centre" or "controlled" or control-group\$ or ("before" NEAR/4 "after") or ("pre" NEAR/4 "post") or (("pretest" or "pre-test") and ("posttest" or "post-test"))) or quasiexperiment* or quasi-experiment* or evaluat* or "time-series" or time-point\$ or repeated-measur* or interview* or experience* or "qualitative") 14,491,638

9 #8 AND #7 [Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI Timespan=2000-2018] 6,577

Vedlegg 3: Ekskluderte studier

Publikasjon	Årsak til eksklusjon
Alex, ER, AD. The assessment of a school-based intervention for the prevention of child sexual abuse. Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences 62(4):1321.	Design (tverrsnittstudie)
Alvarez M, Marques-Pinto A, M, a G, Melo R, Baptista V, et al. Evaluation of the integrated project for sexual abuse prevention: A preliminary study. Psychologica 2010;52(1):231-52.	PICO
Antle BF, Sullivan DJ, Dryden A, Karam EA, Barbee AP. Healthy relationship education for dating violence prevention among high-risk youth. Children and Youth Services Review 33(1):173-9.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Ball B, Tharp AT, Noonan RK, Valle LA, Hamburger ME, Rosenbluth B. Expect respect support groups: Preliminary evaluation of a dating violence prevention program for at-risk youth. Violence Against Women 18(7):746-62.	Design (pre-post, ikke kontrollert)

Beardall NG. A program evaluation research study on the implementation of the Mentors in Violence Prevention program in a public high school. Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences 2008;69(3):818.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Belknap RA, Haglund K, Felzer H, Pruszyński J, Schneider J. A theater intervention to prevent teen dating violence for Mexican-American middle school students. <i>Journal of Adolescent Health</i> 53(1):62-7.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Boyle CL, Lutzker JR. Teaching young children to discriminate abusive from nonabusive situations using multiple exemplars in a modified discrete trial teaching format. <i>Journal of Family Violence</i> 20(2):55-69.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Brown EC, Low S, Smith BH, Haggerty KP. Outcomes From a School-Randomized Controlled Trial of Steps to Respect: A Bullying Prevention Program. <i>School Psychology Review</i> 40(3):423-43.	PICO (mobbing)
Brown DM. Evaluation of Safer, Smarter Kids: Child sexual abuse prevention curriculum for kindergartners. <i>Child & Adolescent Social Work Journal</i> 34(3):213-22.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Cecen-Erogul AR, Kaf Hasirci O. The effectiveness of psycho-educational school-based child sexual abuse prevention training program on Turkish elementary students. <i>Kuram ve Uygulamada Egitim Bilimleri</i> 13(2):725-9.	Språk (skrevet på tyrkisk, kun sammendrag på engelsk)
Chung HL, Monday A, Perry A. Promoting the Well-being of Urban Youth through Drama-based Peer Education. <i>American Journal of Health Behavior</i> 41(6):728-39.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Coker AL, Bush HM, Cook-Craig PG, DeGue SA, Clear ER, Brancato CJ, et al. RCT Testing Bystander Effectiveness to Reduce Violence. <i>American Journal of Preventive Medicine</i> 52(5):566-78.	PICO
Cross D, Shaw T, Hadwen K, Cardoso P, Slee P, Roberts C, et al. Longitudinal impact of the Cyber Friendly Schools program on adolescents' cyberbullying behavior. <i>Aggressive Behavior</i> 42(2):166-80.	PICO (mobbing)
Crothers LM, Kolbert JB. Comparing Middle School Teachers' and Students' Views on Bullying and Anti-Bullying Interventions. <i>Journal of School Violence</i> 3(1):17-32.	PICO (mobbing)
Cunningham CE, Cunningham LJ, Ratcliffe J, Vaillancourt T. A Qualitative Analysis of the Bullying Prevention and Intervention Recommendations of Students in Grades 5 to 8. <i>Journal of School Violence</i> 9(4):321-38.	PICO (mobbing)
Dahle TO, Archbold CA. "I Wish the Hitting Would Stop . . ." An Assessment of a Domestic Violence Education Program for Elementary Students. <i>Journal of Interpersonal Violence</i> 29(13):2497-508.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Davis JL. Effectiveness of a sexual assault education and prevention program for victims and nonvictims of sexual abuse. Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering 61(1):525.	PICO
DeGannes AB. Evaluation of a sexual assault and dating violence prevention program for middle school students. Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences 2009;70(6):1919.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
del Campo Sanchez A, Lopez Sanchez F. [Evaluation of school-based child sexual abuse prevention program]. <i>Psicothema</i> 18(1):1-8.	Ikke en studie, men søknad om

	penger til en studie
Dogan A, Keser E, Sen Z, Yanagida T, Gradinger P, Strohmeier D. Evidence based bullying prevention in Turkey: Implementation of the ViSC social competence program. <i>International Journal of Developmental Science</i> 2017;11(3):93-108.	PICO (mobbing)
Dryden EM, Desmarais J, Arsenault L. Effectiveness of IMPACT: Ability to Improve Safety and Self-Advocacy Skills in Students With Disabilities Follow-Up Study. <i>Journal of School Health</i> 87(2):83-9.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Espelage DL, Rose CA, Polanin JR. Social-emotional learning program to reduce bullying, fighting, and victimization among middle school students with disabilities. <i>Remedial and Special Education</i> 36(5):299-311.	PICO (mobbing)
Fern, ez-Gonzalez L, Munoz-Rivas MJ. Evaluation of a dating violence prevention program: Preliminary findings of a pilot study. <i>Behavioral Psychology / Psicología Conductual: Revista Internacional Clínica y de la Salud</i> 2013;21(2):229-47.	PICO
Finkelhor D, V, erminden J, Turner H, Shattuck A, Hamby S. Youth exposure to violence prevention programs in a national sample. <i>Child Abuse & Neglect</i> 38(4):677-86.	Design (tverrsnittstudie)
Firnges C, Amann S. [Evaluation of the theatre play Have Courage! A powerful play about feelings, boundaries and trust in the frame of the national campaign for the prevention of child sexual abuse]. <i>Bundesgesundheitsblatt, Gesundheitsforschung, Gesundheitsschutz</i> 59(1):57-65.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Foshee VA, Bauman KE, Greene WF, Koch GG, Linder GF, MacDougall JE. The Safe Dates program: 1-year follow-up results. <i>American Journal of Public Health</i> 90(10):1619-22.	Artikkel med data fra studie som er inkludert
Foshee VA, Bauman KE, Ennett ST, Linder GF, Benefield T, Suchindran C. Assessing the long-term effects of the Safe Dates program and a booster in preventing and reducing adolescent dating violence victimization and perpetration. <i>American Journal of Public Health</i> 94(4):619-24.	Artikkel med data fra studie som er inkludert
Fulgen F. Effectiveness of Structured Teaching Programme on Knowledge of High School Children Regarding Prevention of Sexual Abuse. <i>International Journal of Nursing Education</i> 2017;9(2):61-5.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Fuqua DS. Safe & commat; Last: The evaluation of a child sexual abuse prevention program for elementary students. <i>Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences</i> 2008;69(4):1265.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Garaigordobil M, Martinez-Valderrey V. Effects of Cyberprogram 2.0 on "face-to-face" bullying, cyberbullying, and empathy. <i>Psicothema</i> 2015;27(1):45-51.	PICO (mobbing)
Gomez AH, o. Teen dating violence prevention. An experience in the educational environment. <i>Apuntes de Psicología</i> 2007;25(3):325-40.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Gunn VL, Cooper WO. Components of effective child abuse prevention programs. <i>Pediatric Research</i> 53(4):217A-A.	PICO + design (systematisk oversikt)
Harrington AM. Keeping kids safe: An evaluation of Toronto Child Abuse Centre's primary prevention program I'm A Great Little Kid.	Design (tverrsnittstudie)

Hswen Y, Rubenzahl L, Bickham DS. Feasibility of an Online and Mobile Videogame Curriculum for Teaching Children Safe and Healthy Cellphone and Internet Behaviors. <i>Games for Health Journal</i> 3(4):252-9.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Hurtado A, Katz CL, Ciro D, Gutfreund D, Nosike D. Children's knowledge of sexual abuse prevention in El Salvador. <i>Annals of Global Health</i> 80(2):103-7.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Jones HB. How do you stop the boogeyman? An evaluation of a sexual assault prevention program. <i>Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering</i> 2008;69(5):3303.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Kenny MC. Child sexual abuse prevention: Psychoeducational groups for preschoolers and their parents. <i>Journal for Specialists in Group Work</i> 34(1):24-42.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Kenny MC, Wurtele SK. Children's abilities to recognize a "good" person as a potential perpetrator of childhood sexual abuse. <i>Child Abuse & Neglect</i> 34(7):490-5	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Kernsmith PD, H, ez-Jozefowicz DM. A gender-sensitive peer education program for sexual assault prevention in the schools. <i>Children & Schools</i> 33(3):146-57.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Ko SF, Cosden MA. Do elementary school-based child abuse prevention programs work? A high school follow-up. <i>Psychology in the Schools</i> 38(1):57-66.	Design (tverrsnittstudie)
Ko SF-Y. Evaluation of school-based child abuse prevention based on high school follow-up. <i>Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering</i> 62(8):3828.	Design (tverrsnittstudie)
Liu W, Binbin Y, Ma Y. Educational and skills-based interventions for preventing relationship and dating violence in adolescents and young adults. <i>Public Health Nursing</i> 31(5):441-3.	PICO + design (systematisk oversikt)
Lowe LA, Jones CD, Banks L. Preventing dating violence in public schools: An evaluation of an interagency collaborative program for youth. <i>Journal of School Violence</i> 2007;6(3):69-87.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Matos M, Machado C, Caridade S, Silva MJ. Prevention of the dating violence: Intervention with youngsters in school context. <i>Psicologia: Teoria e Pratica</i> 8(1):55-75.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
McLeod DA, Jones R, Cramer EP. An evaluation of a school-based, peer-facilitated, healthy relationship program for at-risk adolescents. <i>Children & Schools</i> 37(2):108-16.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Midgett A, Doumas DM, Trull R, Johnson J. Training students who occasionally bully to be peer advocates: Is a bystander intervention effective in reducing bullying behavior? <i>Journal of Child and Adolescent Counseling</i> 3(1):1-13.	PICO (mobbing)
Moor A. The efficacy of a high school rape prevention program in Israel. <i>Violence & Victims</i> 2011;26(3):283-95.	PICO
Movsisyan A. Students' perceptions of school interventions to reduce violence. <i>Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences</i> 2015;76(3):No Pagination Specified.	PICO

Muller AR, Roder M, y, Fingerle M. Child sexual abuse prevention goes online: Introducing "Cool and Safe" and its effects. <i>Computers & Education</i> 78:60-5.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Navarro I, Arevalo ZL, Tweed MJ. Longitudinal Evaluation of 'Pathways to Safety': A Child Maltreatment Prevention Program in Monterey County, California. <i>Child Welfare</i> 2017;95(6):83-105.	PICO
Nese RNT, Horner RH, Dickey CR, Stiller B, Tomlanovich A. Decreasing Bullying Behaviors in Middle School: Expect Respect. <i>School Psychology Quarterly</i> 29(3):272-86.	PICO (mobbing)
Niolon PH, Taylor BG, Latzman NE, Vivolo-Kantor AM, Valle LA, Tharp AT. Lessons Learned in Evaluating a Multisite, Comprehensive Teen Dating Violence Prevention Strategy: Design and Challenges of the Evaluation of Dating Matters: Strategies to Promote Healthy Teen Relationships. <i>Psychology of Violence</i> 6(3):452-8.	PICO
Plourde C, Shore N, Herrick P, Morrill A, Cattabriga G, Bottino L, et al. You the man: theater as bystander education in dating violence. <i>Arts & Health</i> 2016;8(3):229-47.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Reynolds AJ, Robertson DL. School-based early intervention and later child maltreatment in the Chicago Longitudinal Study. <i>Child Development</i> 74(1):3-26.	PICO
Ritchwood TD, Albritton T, Akers A, Dave G, Carthron D, Adimora A, et al. The effect of Teach One Reach One (TORO) on youth acceptance of couple violence. <i>Journal of Child & Family Studies</i> 24(12):3805-15.	PICO
Roberts KEC. An evaluation of the expect respect: Preventing teen dating violence high school program. <i>Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences</i> 2010;70(9):3356.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Sanchez AA, Alvarez PC, Aparicio DdIF, F, ez EM, Castro ABS. Effectiveness of an educative intervention developed on pupils of Compulsary Secondary Education's first course in Madrid about social gender estereotype. <i>Nure Investigación</i> 2011;(54):1-17.	Ikke en studie, trolig en søknad.
Schanen JG, S, ore A, Scow B, Hagen J. Assessing the Impact of a Healthy Relationships Curriculum on Native American Adolescents. <i>Social Work</i> 62(3):251-8.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Scholes L, Jones C, Stieler-Hunt C, Rolfe B. Serious Games for Learning: Games-Based Child Sexual Abuse Prevention in Schools. <i>International Journal of Inclusive Education</i> 18(9):934-56.	PICO
Schramm DG, Gomez-Scott J. Merging relationship education and child abuse prevention knowledge: An evaluation of effectiveness with adolescents. <i>Marriage & Family Review</i> 48(8):792-808.	PICO
Self-Brown S, Rheingold AA, Campbell C, de Arellano MA. A Media Campaign Prevention Program for Child Sexual Abuse. <i>Journal of Interpersonal Violence</i> 23(6):728-43.	PICO
Silverman AB. Evaluating the efficacy of the Rhode Island Teen Dating Violence Prevention program (TDVPP): A process and outcome approach to determining the success of both primary and secondary prevention projects. <i>Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering</i> 61(10):5581.	Design (pre-post, ikke kontrollert)

Smothers MK, Smothers DB. A sexual assault primary prevention model with diverse urban youth. <i>Journal of Child Sexual Abuse</i> 20(6):708-27.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Sorbring E, Bolin A, Ryding J. Game-Based Intervention-A Technical Tool for Social Workers to Combat Adolescent Dating Violence. <i>Advances in Social Work</i> 2015;16(1):125.	PICO
Stern C. School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. <i>Journal of Advanced Nursing</i> 2009;65(1):47-8 2p.	Ikke en studie, men en omtale av en systematisk oversikt
Taylor BG, Stein N, Burden FF. Exploring gender differences in dating violence/harassment prevention programming in middle schools: Results from a randomized experiment. <i>Journal of Experimental Criminology</i> 6(4):419-45.	Artikkel med data fra studie som er inkludert
Taylor BG, Stein ND, Mumford EA, Woods D. Shifting Boundaries: an experimental evaluation of a dating violence prevention program in middle schools. <i>Prevention Science</i> 14(1):64-76.	Artikkel med data fra studie som er inkludert
Timmons-Mitchell J, Levesque DA, Harris LA, III, Flannery DJ, Falcone T. Pilot test of StandUp, an online school-based bullying prevention program. <i>Children & Schools</i> 38(2):71-9.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Twemlow SW, Biggs BK, Nelson TD, Vernberg EM, Fonagy P, Twemlow SW. EFFECTS OF PARTICIPATION IN A MARTIAL ARTS-BASED ANTIBULLYING PROGRAM IN ELEMENTARY SCHOOLS. <i>Psychology in the Schools</i> 45(10):947-59.	PICO (mobbing)
van Rosmalen-Nooijens KA, Prins JB, Vergeer M, Wong SH, Lagro-Janssen AL. "Young people, adult worries": RCT of an internet-based self-support method "Feel the ViBe" for children, adolescents and young adults exposed to family violence, a study protocol. <i>BMC Public Health</i> 13:226.	PICO
Vanselow NR, Hanley GP. An evaluation of computerized behavioral skills training to teach safety skills to young children. <i>Journal of Applied Behavior Analysis</i> 2014;47(1):51-69.	PICO
Vásquez ML, Argote LA, Castillo E, Cabrera MJ, Gonzalez D, Mejía ME, et al. Adolescent's empowerment regarding their sexual and reproductive rights: an experience from reasoning action theory. <i>Colombia Medica</i> 2005;36:14-24.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Wan MW, Bateman W. Adolescents and intimate partner violence: Evaluating a brief school-based education programme. <i>International Journal of Health Promotion and Education</i> 2007;45(1):17-23.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Weist MD, Bryant YU, Dantzler J, Martin S, D'Amico M, Griffith B, et al. Evaluation of a statewide initiative in the United States to prevent/reduce sexual harassment in schools. <i>Health Education</i> 2009;109(2):112-24.	Design (tverrsnittstudie)
Williams L. Child victimization: Maltreatment, bullying and dating violence, prevention and intervention. <i>Child Abuse & Neglect</i> 30(4):437-40.	Design (pre-post, ikke kontrollert)
Williams LR, Adams HL, Altamirano BN. Mexican American adolescents' perceptions of dating violence programs: Recommendations for effective program design and implementation. <i>Qualitative Social Work</i> 2012;11(4):395-411.	PICO

Williford A, Elledge LC, Boulton AJ, DePaolis KJ, Little TD, Salmivalli C. Effects of the KiVa antibullying program on cyberbullying and cybervictimization frequency among Finnish youth. <i>Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology</i> 2013;42(6):820-33.	PICO (mobbing)
Wolfer R, Schultze-Krumbholz A, Zagorscak P, Jakel A, Gobel K, Scheithauer H. Prevention 2.0: Targeting Cyberbullying @ School. <i>Prevention Science</i> 15(6):879-87.	PICO (mobbing)

Vedlegg 4: Liste over studier av indikerte/selektive tiltak

Under gjengis referanser til studier vi identifiserte som undersøkte indikerte/selektive tiltak. Overordnet informasjon om studiene finnes i tabell 16.

-Langhinrichsen-Rohling J, Turner LA. The efficacy of an intimate partner violence prevention program with high-risk adolescent girls: a preliminary test. *Prevention Science* 13(4):384-94.

-Peskin MF, Markham CM, Shegog R, Baumler ER, Addy RC, Tortolero SR. Effects of the It's Your Game . . . Keep It Real program on dating violence in ethnic-minority middle school youths: a group randomized trial. *American Journal of Public Health* 104(8):1471-7.

-Pulido ML, Dauber S, Tully BA, Hamilton P, Smith MJ, Freeman K. Knowledge Gains Following a Child Sexual Abuse Prevention Program Among Urban Students: A Cluster-Randomized Evaluation. *American Journal of Public Health* 105(7):1344-50.

-Rizzo CJ, Joppa M, Barker D, Collibee C, Zlotnick C, Brown LK. Project Date SMART: a Dating Violence (DV) and Sexual Risk Prevention Program for Adolescent Girls with Prior DV Exposure. *Prevention Science* 19(4):416-26.

Tabell 16: Oversikt over studier av indikerte/selektive tiltak

Førsteforfatter Årstall	Land	n	Populasjon	Tiltakets tema	Forsknings- spørsmål (studiedesign)
Langhinrichsen-Rohling 2012	USA	72	15-18 Sårbar populasjon (Jenter rekruttert gjennom et senter for tenårings-gravide. Jentene kom fra lavinntektsfamilier med afro-amerikansk bakgrunn)	Vold og krenkelser i kjæreste-relasjoner	Effekt (RCT)

Peskin 2014	USA	766	13-14 år Sårbar populasjon (etnisk minoritetsbakgrun)	Vold og krenkelser i kjæreste-re- lasjoner	Effekt (C-RCT)
Pulido 2015	USA	492	14-15 år Sårbar populasjon (lav sos.øk status og etnisk minoritetsbakgrun)	Seksuelle overgrep Spesielt	Effekt (C-RCT)
Rizzo 2018	USA	109	14-17 år Sårbar populasjon (jenter med tidligere erfa- ringer med overgrep i kjæ- reste/date-relasjoner)	Vold og krenkelser i kjæreste-re- lasjoner	Effekt (RCT)

Vedlegg 5: Liste over pågående studier

Under gjengis referanser til protokoller vi identifiserte over pågående eller mulig pågående studier. Overordnet informasjon om de pågående studiene finnes i tabell 17.

-Abebe KZ, Jones KA, Ciaravino S, Ripper L, Paglisotti T, Morrow SE, et al. A cluster-randomized trial of a middle school gender violence prevention program: Design, rationale, and sample characteristics. *Contemporary Clinical Trials* 62:11-20.

-McElearney A, Brennan-Wilson A, Murphy C, Stephenson P, Bunting B. Cluster randomised controlled trial of 'whole school' child maltreatment prevention programme in primary schools in Northern Ireland: study protocol for Keeping Safe. *BMC Public Health* 18(1):590.

-McFarlane J, Karmaliani R, Maqbool Ahmed Khuwaja H, Gulzar S, Somani R, Saeed Ali T, et al. Scooby Doos Cafen: Methods and Baseline Data of a Cluster Randomized Controlled Trial in Pakistan. *Global Health Science & Practice* 5(1):115-37.

-Sanchez AA, Alvarez PC, Aparicio DdIF, F, ez EM, Castro ABS. Effectiveness of an educative intervention developed on pupils of Compulsary Secondary Education's first course in Madrid about social gender estereotype. *Nure Investigación* 2011;(54):1-17.

-White C, Shanley D, Zimmer-Gembeck M, Lines K, Walsh K, Hawkins R. Cluster randomised-control trial for an Australian child protection education program: study protocol for the Learn to be safe with Emmy and friends.

Tabell 17: Oversikt over pågående studier

Bibliografi	Land	N	Forskningsspørsmål (studiedesign)
Abebe	USA	41 skoler	Effekt (C-RCT)
McElearney 2016	Irland	80 skoler	Effekt (C-RCT)
McFarlane	Pakistan	40 skoler	Effekt (C-RCT)
Sanzes 2011	Spania	uklart	Trolig CBA
White 2016	Australia	24 skoler	Effekt (C-RCT)

Utgitt av Folkehelseinstituttet
Februar 2019
Postboks 4404 Nydalen
NO-0403 Oslo
Telefon: 21 07 70 00
Rapporten kan lastes ned gratis fra
Folkehelseinstituttets nettsider www.fhi.no